

BERICHTENBLAD

nr 35 / Winter 2000-2001

'30-'50

'30-'50

Berichtenblad
van het **Studie- en
Documentatiecentrum
Oorlog en Hedendaagse
Maatschappij**

Residence Palace - Blok E
Wetstraat 155 - Bus 2
B - 1040 Brussel
Tel.: 02 / 287.48.11
Fax: 02 / 287.47.10
cegesoma@cegesoma.be

Openingsuren
Maandag t.e.m. vrijdag
9-12 en 13-17 u.

Directie
José Gotovitch

Redactie
Isabelle Ponteville
Frans Selleslagh

Tekstverwerking
Nicole Meganck

Vormgeving
Anne Bernard

Druk en afwerking
Moussa Lasouad

Verantwoordelijke uitgever
J. Gotovitch
H. Maubelstraat, 52
1190 Brussel

Woord vooraf 3

De schatkamer

Aanwinsten van het archief 6
Omgang met het Duits verleden 10
Akkoord met het *Holocaust Memorial Museum* (Washington) .. 11
Werkbezoek aan de *International Tracing Service* (Arolsen) 11
Beeld- en geluidsarchief 14
Bibliotheek 17

Op het getouw

De Belgische administratie van 1940 tot 1945 19
De Belgische inlichtingsdiensten, 1940-1945 20
De Duitse diamantpolitiek in België tijdens de 2de WO 20
Het engagement van de Belgische adel tijdens de 2de WO 22
Een verruimde thesaurus voor het SOMA 24

Initiatieven

Seminaries 26
Diamant, diamantairs en Diamantbewerkers, 1900-1950 30
Call for papers: "Oorlog en economie" 31

De Vrienden van het Soma 33

Informatica 34

Uit het buitenland

"La France du repli": vluchtelingen in Zuid-Frankrijk in 1940 .. 35
Culturele politiek en historisch onderzoek in Europa 37

In de kijker

Intern. Congres voor Historische Wetenschappen (Oslo) 39

Dossier

Oostenrijk 1934-2000, de oorsprong

van een ontsporing 45

Nr. 35 / Winter 2000-2001

Geheugen, geschiedenis en overheid: welke ‘opdracht’?

Op het ogenblik waarop te Parijs, in het amfitheater van de Sorbonne, een prestigieus colloquium met Franse en Algerijnse historici een stand van zaken opmaakte van het onderzoek met betrekking tot de Algerijnse oorlog en de rijkdom vaststelde van de studies die eruit voortvloeiden, hieven enkele journalisten het ondertussen bekende liedje aan van klagen en verontwaardiging over het stilzwijgen en de tekortkomingen van de historici met betrekking tot deze periode. Ze onderstreepten de morele plicht deze kwestie eindelijk aan te pakken en beriepen zich op de plicht de herinnering levendig te houden en zelfs berouw te betuigen. Frankrijk kende enkele problemen met zijn verleden, maar op dat vlak staat het niet alleen...

*Wat kon men namelijk ook in België niet lezen of horen en wat hoort men er elke week nog over het ontbreken van de Tweede Wereldoorlog in de onderwijsprogramma's, over de het gebrek aan kennis van die oorlog, dat de bevolking hem dreigt te vergeten en natuurlijk over de **plicht** tot herinnering.*

Veel burgers zijn terecht ongerust over de opkomst van extreem-rechts en verbinden die automatisch met de rioolgeur van de collaboratie, de nazi-misdaden en de veronderstelde onwetendheid erover bij de bevolking. Deze burgers, met op kop de slachtoffers van de veelkoppige vervolgingspolitiek van de bezetter en zijn bondgenoten, roepen met recht op tot een opstand van het geweten, tot burgervorming ‘van de jeugd’. Het geheugen speelt een centrale rol in hun campagnes. Enigszins uit hun lood geslagen en met lege handen ten aanzien van de uitzaaiende extreem-rechtse kanker, kiezen niet weinig morele en politieke gezagsdragers opgelucht en vastberaden voor de aangegeven weg. Door het aan de kaak stellen van het vergeten en de onwetendheid, nemen ze oprecht deel aan het geloof van de herinnering.

We zagen de laatste tijd dan ook talrijke instellingen, organisaties en stichtingen ontstaan waarvoor de herinnering het uithangbord, maar evenzeer de bestaansreden en de reden voor de participatie of de financiële inbreng van de overheid is geworden.

Sommigen waren misschien wel terecht verbaasd over de afwezigheid van het SOMA in deze campagnes en tijdens de diverse manifestaties die in dit kader georganiseerd werden. Is het SOMA niet de voortzetting van het Centrum voor de Tweede Wereldoorlog? Is het niet de eerste betrokkene? Zou het niet de stuwende kracht achter deze initiatieven moeten zijn? Hoe kan worden verantwoord dat op het ogenblik waarop, onder de hoogste bescherming, een Chaîne de la Mémoire tot stand komt, het SOMA daarvan geen schakel vormt?

We zijn onze lezers inderdaad enige uitleg verschuldigd. Het Franse voorbeeld, waarvan sprake in de aanhef, kan ons daarbij helpen.

Eerlijkheid gebiedt om het discours van de onwetendheid en het niet onderwijzen van de oorlogsgeschiedenis te weerleggen. Het volstaat naar de uitstalramen van boekhandels te kijken, de programma's van radio en televisie te doorlopen, de overzichten van universitair onderzoek door te nemen, melding te maken van debatten die aan de gang zijn om in te zien dat er op het vlak van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog eerder sprake is van overinformatie dan van een tekort. En het probleem zit precies in dat niet altijd goed geselecteerde overaanbod.

Wat het onderwijs betreft nam ondergetekende, in het begin van de jaren zestig leraar in het secundair onderwijs, op initiatief van de geschiedenisinspectie al deel aan de samenstelling van programma's met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog. Nadien werkte hij herhaaldelijk mee aan door de opeenvolgende ministers van Nationale Opvoeding bestelde dossiers over de oorlog. En waarom het sinds 1995 geleverde werk door de cel Démocratie ou barbarie in het onderwijs van de Franse Gemeenschap en de werkzaamheden rond V-dag in de Vlaamse Gemeenschap niet vermelden ?

Wil dit zeggen dat een bezoek aan Breendonk, Mechelen, "In Flanders Fields" te Ieper of andere plaatsen, zelfs aan Auschwitz, overbodig zou zijn ? Integendeel, het maakt integraal deel uit van de onderwijsmethode die nu net van toepassing is. En het SOMA heeft, zoals zijn opdracht en bestaansreden het voorschrijven, al zijn competentie en al zijn collecties ten dienste gesteld van elk team dat er beroep op deed. En wij zijn absoluut zinnens op deze weg door te gaan.

Maar op onze manier en op basis van onze opdracht.

We herinneren eraan dat het een door twee onderzoekers van het SOMA uitgewerkt programma was dat de inventarisatie mogelijk gemaakt heeft van het erg belangrijke archief van de Administratie voor Oorlogsslachtoffers. Dat het informatica-programma waarmee de databank van de Commissie joodse goederen kon worden opgebouwd, geconcipieerd werd door een historicus-informaticus van het SOMA die, in het kader van onze instelling, gedurende twee jaar gewerkt heeft over de deportatie. Dat het SOMA voordien al het uitgebreide repertorium van alle getuigenissen en studies met betrekking tot de deportatie in België gepubliceerd heeft. We wijzen er ook op dat de makers van de CD-Rom van het Legermuseum betreffende de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog niet zo lang geleden uitvoerig van onze collecties gebruik gemaakt hebben. Voor de CD-Rom van Territoires de la Mémoire kon eveneens een beroep gedaan worden op onze medewerking. En de TV-uitzendingen van Maurice De Wilde en de reeks Jours de Guerre, die een essentiële, zoniet doorslaggevende rol gespeeld hebben voor de kennis en erkenning van de laatste wereldoorlog in de beide gemeenschappen, waren het resultaat van een voortdurende en zware maar onopvallende investering van onze ploeg en van het gebruik van onze collecties gedurende de realisatie ervan.

We maken dan ook zonder blozen de balans op van onze werkzaamheden **als historici en als geschiedeniscentrum**. Daarom kunnen we niet zwijgen over wat ons een ware verschuiving lijkt in de doelstellingen en de aandacht van de overheid. Zonder twijfel beïnvloed door de wedloop van de “culturele rentabiliteit” uitgedrukt in media-aandacht en soms in electorale zin opgevat, verwarren sommigen geschiedenis losweg met herinnering en dreigen ze het eerste te verstikken door enkel het tweede te bevorderen. Sommigen hebben dit in hun streven naar subsidies en mediatisering goed begrepen.

En de politieke autoriteiten zouden gemakkelijk op hun eigen goede trouw kunnen wijzen gezien ze “al gegeven” hebben en soms veel...

De herinnering is een functie die wortelt in het heden en antwoord geeft op de vragen en de noden van dat heden. Ze belicht niet het verleden, laat staan dat ze het analyseert. Ze reconstrueert de werkelijkheid noodzakelijkerwijs in zwart-wit. Het is een heel waardevolle en noodzakelijke taak van politiek en burgers. En het is omdat de historici er de laatste jaren diepgaand onderzoek naar gedaan hebben dat ze het vandaag zo kunnen analyseren. De oorlogen, die trauma's van de twintigste eeuw, worden vandaag vanuit een veel bredere invalshoek bestudeerd. Het is geen toeval dat men opnieuw vragen ziet verschijnen over 1914-1918: zonder dit conflict valt deze eeuw niet te verklaren en de Tweede Wereldoorlog nog minder. Maar het echte en wetenschappelijke bestuderen van dit verleden is een complexe bevraging die steeds opnieuw herbegonnen wordt. Dat onderzoek is een nooit afgerond karwei, maar op langere termijn ‘moreel’ rendabel en daardoor onlosmakelijk verbonden met de democratie.

Het is de plicht en de taak van de historicus zich volledig te wijden aan dit werk en een centrum als het onze moet aan de wetenschappelijke wereld, aan de studenten, aan iedereen eigenlijk, de nodige middelen verschaffen om het te kunnen realiseren.

Als burger heeft ieder van ons heel veel eerbied voor de acties van de militanten van de herinnering en zal er al naargelang van zijn overtuiging aan deelnemen. Maar de onderzoekers van het SOMA vragen, samen met alle contemporaine historici, dat men de verschillende rollen niet met mekaar zou verwarren en dat men rekening zou houden met de respectievelijke noden.

José Gotovitch
Directeur

Archieven

Aanwinsten van het archief

Vooraf herinneren wij eraan dat een volledige lijst van de aanwinsten gepubliceerd wordt in de ‘technische’ nummers van dit *Berichtenblad* (aanwinsten 1999 in nr. 34, aanwinsten 2000 zullen verschijnen in het nr. 36).

Gewoontegetrouw wordt in de ‘inhoudelijke’ nummers van het *Berichtenblad* meer speciaal gefocust op de belangrijkste nieuwe archiefbestanden die in het afgelopen academiejaar onze collecties verrijkten. In totaal verwierf SOMA tijdens die periode 46 bestanden en 63 egodocumenten. Een aantal hiervan wordt in deze rubriek nader bekeken.

In de archiefgroep **Archieven en documenten van officiële instellingen** beschikken wij voortaan over de driemaandelijkse berichten van de Veiligheid van de Staat van 1954 tot 1958, bezorgd aan minister Troclet (AA 1684). Verder werden bij het Rijksarchief de zeven CD-roms aangekocht met de notulen van de ministerraad 1917-49 (AA 1685).

In de archiefgroep **Archieven en documenten van de Militärbefehlshaber in Belgien en van andere Duitse instellingen** is een nieuwe microfilm consulteerbaar over processen tegen Belgische verzetslui voor het *Volksgerechtshof* in 1941-42 (micr. 146). Ook werd een microfiche-collectie aangekocht over de functionering van het *Amt VII (weltanschauliche Forschung)* van het *Reichssicherheitshauptamt* van Himmler in België (AA 1619).

In de archiefgroep **Archieven en documenten van verzetsbewegingen** vindt men een vrij omvangrijk nieuw bestand terug uit 1944-46 van de Luikse groep OK 90, een onderdeel van de clandestiene inlichtingsdienst Zéro (AA 1678).

In de archiefgroep **Archieven en documenten van vaderlandslievende verenigingen** gaat het om het (deel)archief 1945-1955 van de “Vriendenkring van Politieke Gevangenen, gered uit het konvooi van 3 september 1944”, de zgn. spooktrein met de laatste politieke gevangenen die naar Duitsland moesten getransporteerd worden (AA 1673). Verder ook een bestand documentair materiaal 1944-99 van de Vriendenkring Buchenwald over Belgen in dat kamp (AA 1645).

De archiefgroep **Documentencollecties, onderzoeksfondsen en enquêtes** werd verrijkt met een documentaire collectie over Duitse en Belgische politiek tijdens de bezetting, samengesteld door Marc Van Den Wijngaert in het kader van zijn cursus hedendaagse geschiedenis aan de KUB (AA 1639). Verder kunnen de documenten van het onderzoek van J. De Backer naar Belgische clandestiene inlichtingsdiensten in, en escape naar Zwitserland 1941-98 hier nu geraadpleegd worden (AA 1630). Nieuw in deze groep ook een in 1970-98 op het secretariaat van het SOMA gevormde, maar wegens zijn inhoudelijke waarde naar het archief overgehevelde collectie

CABLE AND RADIO ADDRESS
SAVOYPLAZA NEW YORK

THE SAVOY PLAZA

FIFTH AVENUE 58th TO 59th STREETS
AT CENTRAL PARK
NEW YORK 22, N. Y.

October 20, 1945.

My dear Foster:

*by my
Government x*

Please find herewith the draft of a loan for \$55,000,000 which I have been negotiating in Washington. Maybe the present draft will still undergo some alterations, but I would like you ~~yourself~~ to read it, and especially to read Article XII, for I suppose you will be asked to give the legal opinion provided for in this Article.

I am leaving for Europe tomorrow. We had rather protracted negotiations in Washington, but they took place in a real spirit of mutual understanding, and I ~~understand the result is very good for both parties~~ *now the result is in the interest of both parties.*

Believe me, my dear Foster,

Yours very sincerely,

(Enclosure)

Minister of State.

Mr. John Foster Dulles,
Sullivan & Cromwell,
48 Wall Street,
New York, New York.

Camille Gutt aan John Foster Dulles m.b.t. een US-lening
van 55 miljoen dollars voor België.

(SOMA, Archief Camille Gutt)

Patrice LUMUMBA
Président National du M.N.C.
Détenue à la Prison de Stan.-

Stanleyville, le 24 décembre 1959.

Mon cher Jean,

Dans le malheur, comme dans le bonheur, on ne peut pas oublier ses amis. C'est pour te dire que, malgré la dure épreuve que je traverse pour le moment - non sans courage d'ailleurs, je pense souvent à toi et aux nombreux entretiens que nous eûmes lors de mon dernier séjour à Bruxelles.

Je me rappelle particulièrement de nos causeries à Liège et sur la rue Billaud - causeries au cours desquelles on sentait monter la chaleur humaine entre des personnes qui sont animées par un même idéal: la compréhension et le rapprochement humains.

J'en garde un souvenir réconfortant.

As-tu reçu la lettre que je t'avais écrite d'Acara, peu avant mon retour au Congo, en octobre dernier ?

Mon procès passera le 16 janvier, devant le Tribunal de Première Instance de Stanleyville. En attendant, je respire derrière les barreaux de la prison de Stanleyville. Je suis en état de détention préventive depuis le 1er novembre, et cela se prolonge jusqu'à l'ouverture du procès. Je garde mon sang-froid et ma foi dans l'avenir de notre Pays. Ma conscience ne me reproche rien. L'orage passera, et puis, ce sera le beau temps.

Comme je te l'ai expliqué à Bruxelles, mon objectif reste la non-violence.

Je te prie de m'envoyer 20 (vingt) nouveaux livres, les plus intéressants qui sont dans la librairie, à l'adresse de mon frère: Louis Lumumba c/o Avocat Rom - BP 29 Stanleyville. Adresse-moi la facture avec copie à la Direction provinciale du M.N.C. - BP 355 Stanleyville, pour règlement. Tu voudras bien faire l'expédition par avion et par colis recommandés.

J'espère que tu te portes bien et que j'aurai le plaisir de te revoir. C'est avec le même entrain qu'on s'embrassera et que l'on bavardera sur la rue Billaud.

Je te prie de bien vouloir présenter à nos amis communs un cordial salut.

Bien amicalement,

Patrice

Patrice Lumumba aan Jean Van Lierde :
"...mon objectif reste la non-violence".

(SOMA, Archief Jean Van Lierde)

van inlichtingsdossiers en kleine enquêtes over diverse aspecten van vooroorlog, mei 1940, bezetting en bevrijding (AA 1642). Verder ontvingen wij een tweede en voorlaatste deel van de collectie over België in de Tweede Wereldoorlog aangelegd voor de gelijknamige uitzendingen van de BRTN (AA 1297).

De aankoop van microfilms van buitenlandse archieven resulteerde ditmaal in de aanschaffing van een deel van het geheime *Britse Special Operations Executive*-archief over sabotage-operaties in België tijdens de bezetting (micr. 203).

Tenslotte ook weer interessante aanwinsten in de archiefgroep **Persoonsarchieven**. Om te beginnen is er het naoorlogse archief van de bekende Brusselse communiste Claire Martchouk-Van den Boom over politieke gevangenen en neofascisme 1965-79 (AA 1646). In het bestand Alphonse Bartholomé vinden we documenten uit 1954-1961 terug van de verbroedering van de verzetsgroep het “Bevrijdingsleger” en van het Nationaal werk voor Oorlogswezen en -weduwen (AA 1647). De documenten Jozef Luyssaert geven een mooi voorbeeld van de werking op plaatselijk vlak van het Nationaal Verbond der Oud-krijgsgevangenen 1975-1992 (AA 1648). De activiteit van de clandestiene inlichtingsdienst Tégal vinden we dan weer gedocumenteerd in het bestand Paul Collard (AA 1669). Belangrijkste aanwinst was echter het archief van minister Camille Gutt, dat trouwens als basis diende voor de SOMA-publicatie van het proefschrift van J.-F. Crombois (AA 1624). Even interessant en uitgebreid tenslotte (maar over een heel

andere problematiek) is het Kongo- en Zaïre-archief (1955-1990) van Jean Van Lierde, de *éminence grise* van Lumumba (AA 1643).

Zoals men merkt, wordt hier dus een vrij uitgebreid scala van archiefvormers en thema's voorgesteld. Een groot deel zou men onder de noemer ‘naoorlogse gevolgen van oorlog en bezetting’ kunnen brengen, vooral op het vlak van organisaties en onderzoeksthema's. Oorlog en onmiddellijke naoorlog als dusdanig zijn natuurlijk nog steeds van de partij (Gutt !). En een van de nieuwe onderzoeksrichtingen van het SOMA, Congo vanaf 1940 en de dekolonisatie (zie ook bibliotheek), kreeg weer wat meer consistentie dankzij het archief Jean Van Lierde.

Tweede deel in deze rubriek: de 63 aanwinsten van de archiefgroep **Ego-documenten en diverse manuscripten**. Zoals gewoonlijk betreffen de meeste de Tweede Wereldoorlog, maar 6 ervan behandelen andere periodes van de 20^e eeuw, o.a. drie dagboeken over de Eerste Wereldoorlog. Bij de 57 anderen gaan er 50 over België en/of de Belgen. In deze categorie komen als thema's de veldtocht van mei-juni 1940 en de vlucht het meest voor (11,5 teksten). Op de tweede plaats komen het verzet en de Duitse repressie/deportatie (telkens 8,5 teksten). Ook de bevrijding (september 1944-mei 1945) is nog goed vertegenwoordigd (6,5 teksten) evenals het dagelijks leven (5,5 teksten) en de krijgsgevangenen (4,5 teksten). Wat de taal betreft noteren we 39 Franstalige teksten t.o.v. 17 Nederlandstalige. Verder waren er ook 6 Engelse dagboeken en één Duits.

Inhoudelijk gezien moet hier zeker gewezen worden op de oorlogsherinneringen van generaal Ludwig von Falkenhausen, de laatste Duitse gouverneur-generaal van het bezette België in 1914-1918 (AB 1720). Bijzonder interessant zijn verder een onuitgegeven studie van de historicus Léon Papeleux over de verhouding tussen het Vaticaan en de USSR 1942-1945 (AB 1719), een manuscript van de intellectuele collaborateur Robert Poulet, *L'homme qui n'avait pas compris* (AB 1723), en twee getuigenissen van Jean Van Lierde (en gedeeltelijk van Guy de Bosschere) over het antimilitarisme in België na de Tweede Wereldoorlog in links-katholieke milieus (AB 1742 en 1907). Het is ook de moeite waard te signaleren dat de banden van het Belgische verzet met de Geallieerden weer een stuk duidelijker zijn geworden dankzij de studies van

Jean De Backer over de operatie *Coal* (AB 1717) en over de geallieerde diensten in Zwitserland (AB 1906, voorlopig niet raadpleegbaar), dankzij de herinneringen van Raoul Latimer over zijn zendingen voor het Geheim Leger (AB 1726) en die van Fernand Debreyne over zijn activiteiten voor de inlichtingsdienst Luc-Marc (AB 1732). En er moet nog vermeld worden dat we dankzij de inzet van plaatselijke onderzoekers nu ook goed op de hoogte zijn van de bezetting in de streek Ellezelles-Ronse tussen Henegouwen en Oost-Vlaanderen (AB 1733 tot 1737).

Tenslotte herinneren wij eraan dat Pallas, het geïnformatiseerde ontsluitingsprogramma voor archief, bibliotheek en andere collecties, nu via het web kan geraadpleegd worden onder: www.cegesoma.be.

Dirk Martin & Fabrice Maerten

Omgang met het Duits verleden

Zoals men weet werden na de val van de Berlijnse muur tonnen geheim archiefmateriaal van de Duitse Democratische Republiek (DDR) teruggevonden. Het gaat o.a. om bestanden van de beruchte Stasi. Deze werden en worden uitgeplozen door een daartoe speciaal opgerichte officiële dienst. Via onze contacten met Duitse collega's kan

nu in het SOMA het alweer vierde verslag van de *Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR* geraadpleegd worden (*Vierter Tätigkeitsbericht des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR*, Berlijn, 1999, 122 blz.).

Dirk Martin

Een samenwerkingsakkoord met het *US-Holocaust Memorial Museum* (USHMM) te Washington

Zoals men weet heeft het USHMM een campagne opgezet voor het microfilmen van archieven m.b.t. de genocide op de Europese joden. Deze microfilms uit verschillende Europese landen zullen in Washington gecentraliseerd worden. Na heel wat voorbereidend werk met Radu Ioanid, *associate director* van de internationale programma's, en Klaus Müller, *project director* voor West-Europa, werd er een overeenkomst met het SOMA gesloten.

Onderwerp daarvan zijn de (ongeordeende) stukken microfilm van de Dienst voor Oorlogsslachtoffers m.b.t. de politieke en raciale deportatie uit België die op het SOMA bewaard worden en die dateren uit de periode 1941-1955. De bedoeling is dat een door het SOMA daarvoor speciaal

aangeworven en door het USHMM betaalde onderzoeker een gestructureerde toegang maakt op de 31.700 nummers van het microfilm-archiefbestand in kwestie, meer bepaald wat betreft de onderdelen over raciale deportatie. Deze archieftoegang moet mogelijk maken ook op het SOMA de microfilms daadwerkelijk te raadplegen. Daartoe zullen de duizenden stukken microfilmmateriaal tot microfiches herleid worden. Deze microfiches zullen in het USHMM en het SOMA door onderzoekers en publiek geconsulteerd kunnen worden, mits eerbiediging van de privacy-wetgeving van beide landen.

Voor dit project van twee jaar werd ondertussen **Sofie Descamps** aangeworven die vanaf 1 oktober 2000 in dienst trad.

Dirk Martin

Werkbezoek aan de *International Tracing Service* te Arolsen

Na de Tweede Wereldoorlog bestond de belangrijkste taak van de *International Tracing Service* (ITS) van het Rode Kruis erin vermiste of gedeporteerde personen die niet van Duitse nationaliteit waren op te sporen en uiteengerukte families te herenigen. Daartoe werden enorme massa's documentatie verzameld, vooral over concentratiekampen en verplichte tewerkstelling. De jongste jaren gaan meer en meer stemmen op om dit archiefmateriaal ook voor historisch onderzoek open te stellen. Dat dit niet evident is, bewees een werkbezoek dat

José Gotovitch en Dirk Martin samen met mevr. Barette en mevr. Van de Pontseele van de Dienst voor Oorlogsslachtoffers op uitnodiging van directeur Biedermann in april 2000 aan de ITS brachten. Momenteel kan de term 'opsporingsdienst' (*Suchdienst-Tracing Service*) tot verwarring leiden: opsporingen maken nog slechts een klein deel uit van de totale activiteit van ITS. Zijn taak bestaat er vandaag namelijk in documenten met betrekking tot de hierna genoemde groepen personen te verzamelen en te ordenen en ze te

bestuderen, dat wil zeggen de informatie die erin vervat ligt beschikbaar te maken voor, en mee te delen aan eventuele aanvragers:

- gedetineerden van concentratiekampen of andere gevangenenkampen die afhingen van de SS op het grondgebied van het *Reich* en de door Duitsland bezette gebieden, 1933-1945;
- joden die tijdens het nationaal-socialistische bewind werden gedeporteerd;
- vreemdelingen die zich van 1939 tot 1945 op het grondgebied van het *Reich* bevonden en dan voornamelijk binnen de grenzen van de Bondsrepubliek Duitsland;
- de *displaced persons* (DP) die na de Tweede Wereldoorlog onder de hoede genomen werden van internationale hulporganisaties als de UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) en de IRO (*International Refugee Organisation*) vooral op het grondgebied van de Bondsrepubliek Duitsland, in Oostenrijk, Zwitserland, Italië en Groot-Brittannië;
- de 'kinderen' (= elke persoon die op het einde van de oorlog nog geen 18 jaar was) van de hierboven genoemde groepen, die gedeporteerd werden of ten gevolge van de oorlog op het grondgebied van de Bondsrepubliek Duitsland van hun familie werden gescheiden.

In het belang van de bescherming van de individuele rechten wordt enkel informatie verstrekt aan oud-vervolgden of hun naaste familieleden. Derden krijgen slechts informatie mits schriftelijke toestemming van de betrokken personen. Het mag dus duidelijk zijn dat het bestaande mandaat van de ITS – overigens geformuleerd door de lid-

staten van de Internationale Commissie van de ITS – eigenlijk geen historisch onderzoek als dusdanig noch een opening van de archieven voor onderzoekers voorziet.

Anderzijds wordt meer dan vijftig jaar na het einde van de wereldoorlog nog altijd evenveel beroep gedaan op de *International Tracing Service*. Na de val van de Muur en de politieke veranderingen die eruit voortvloeiden, kregen talloze oud-vervolgden voor het eerst de kans hun rechten op te eisen. Sindsdien wordt de ITS overstelpt met vragen met als gevolg een belangrijke achterstand bij de verwerking ervan. Daarom moeten de aanvragers, binnen de context van het mandaat, rekening houden met lange wachttijden. De verzoekschriften worden in chronologische volgorde bestudeerd, wat een gelijke behandeling van alle aanvragers garandeert.

Toch heeft de ITS in samenspraak met de Internationale Commissie in 1994 een snellere afhandelingsprocedure ingevoerd om de eisers zo snel mogelijk mee te delen of de archieven informatie bevatten aangaande zichzelf of hun nabestaanden. Tijdens deze procedure wordt enkel de centrale steekkaarten-catalogus op naam gecontroleerd. Tijdens het bezoek bleek dat de ITS een bijzondere archivistische ordening gebruikt. Voor elke persoonsnaam die voorkomt in de talrijke soorten documenten wordt een referentiesteekkaart opgesteld. Naast de persoonsgegevens van de vervolgte en de vermelding van de vindplaats van de originele documenten in het omvangrijke archief van de ITS kunnen ze ook samenvattende informatie bevatten over de vervolging.

Deze referentiesteekkaarten worden opgenomen in de hoofdcatalogus van de centrale steekkaartencatalogus op naam, waar ze in fonetisch-alfabetische orde worden geklasseerd. Het checken van deze referentiesteekkaarten laat toe binnen een kort tijdsbestek vast te stellen of de ITS beschikt over documenten voor de betreffende aanvrager. Indrukwekkend zijn de digitalisatie en informatisering van steekkaarten en (delen van de) collectie die de centrale afdeling gegevensverwerking de jongste jaren doorvoerde. Het onderzoekswerk via geïnformateerde verificatie (spijtig genoeg voorlopig enkel op persoonsnaam) kan dus veel sneller gaan.

Wellicht opent precies dat perspectieven voor historisch onderzoek onder de hoede van de ITS en/of voor de opening van de

archieven voor onderzoekers. Dat probleem leefde al een hele tijd en leidde tot niet altijd gerechtvaardigde kritiek op de instelling. Na ons bezoek (en zonder het minste oorzakelijke verband !) werd duidelijk dat hier een principiële stap zou gezet worden. Onder impuls van dr. Jan Schokkaert, voorzitter van de Internationale Commissie van de ITS, werd in het voorjaar inderdaad overeenstemming bereikt over een basistekst voor wijziging van de zgn. akkoorden van Bonn (die het mandaat van de ITS regelen). Deze basistekst maakt onder welbepaalde voorwaarden historisch onderzoek mogelijk. Een en ander moet nu nog in uitvoeringsbesluiten worden omgezet en door de lidstaten van de Commissie goedgekeurd worden. Maar daarna zullen kilometers ‘nieuw’ archief ter beschikking staan van de historici.

Dirk Martin

Een nieuwe collega voor een periode van twee jaar

Sofie Descamps (03.10.1977), licentiaat geschiedenis van de UG en houder van het diploma GAS Bibliotheek- en Documentatiewetenschappen van de UIA, werd door het SOMA aangeworven in het kader van een project dat gefinancierd wordt door het *US Holocaust Memorial Museum* in Washington met het oog op de inventarisering van de microfilms van de Dienst voor Oorlogsslachtoffers die berusten op het SOMA. Het gaat meer bepaald om het gedeelte dat betrekking heeft op de politieke en raciale deportatie vanuit België.

Beeld- en Geluidsarchief

Fototheek

Na enkele moeilijkheden met een paar firma's die wij voor het scannen van onze fotocollectie hadden gecontacteerd (de door ons gestelde kwaliteitsnorm werd niet bereikt), besloten wij het heft zelf in handen te nemen en zelf te scannen. Het programma wordt nu volgens planning uitgevoerd. Op het ogenblik dat dit *Berichtenblad* verschijnt zijn ongeveer 35.000 foto's gescand, hetzij het bijna volledige foto-bestand over België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Bovendien wordt het

fotomateriaal naarmate het is gescand op onze website geplaatst, zodat het door de internetgebruikers kan geraadpleegd worden. Naast het scannen, de controle van de beeldkwaliteit en het nazicht van de onderschriften, wordt het definitief klasment van de overige foto's voortgezet. Zo werden in 2000 de afdelingen "Frankrijk vóór de Tweede Wereldoorlog" (ong. 10.000 foto's) en "België vóór WO II" (ong. 7.000 foto's) volledig afgewerkt en zijn ze klaar om gescand te worden.

Onuitgegeven foto's van Pierre Daye

In december 2000 ontvingen wij twee fotoalbums met interessant beeldmateriaal over de Belgische auteur, journalist, Rex-politicus en commissaris-generaal voor de Sport tijdens de bezetting, **Pierre Daye** (1802-1960). De tweehonderd foto's en karikaturen die erin bijeengebracht werden geven een goed overzicht van het leven van die omstreden figuur, van zijn jeugd tot zijn gedwongen verblijf in Argentinië waar hij in 1960 overleed.

Wij stellen er prijs op de familie **Lesigne** hartelijk te bedanken voor deze gift die een aanvulling betekent van de al in het SOMA bewaarde archieven en manuscripten van Daye.

*Pierre Daye (links) en Louis Piérard (rechts) op bezoek by Thomas Mann op 15 februari 1933.
(Collectie SOMA)*

*Als commissaris voor de Sport ontving Pierre Daye op 15 november 1943
twee bekende bokskampioenen: Ole Tandberg (links) en Karel Sys (rechts).
(Collectie SOMA)*

Affiches

Het vorig jaar aangekondigde programma voor het op zuurvrij linnen kleven van onze collectie affiches zal vermoedelijk medio 2001 volledig gerealiseerd zijn.

Daarna volgt het digitaal fotograferen van de affiches, waarna ze, via het *Pallas*-systeem, op internet zullen geïntroduceerd worden.

Tentoonstellingen

De reizende tentoonstelling "*Vrouwen en Oorlog*" kent een blijvend succes. Ze werd in maart 2000 te Brugge opgesteld, waarna ze verhuisde naar Gent (april en mei), De Panne (juni), Roeselare (oktober) en Oostende (november). Kortrijk had ze gereserveerd voor september, maar het Schepencollege weigerde ze omdat de teksten op de panelen tweetalig zijn. Vaak vulden de organisatoren de tentoonstelling aan met gegevens en materiaal over plaatselijke toestanden en met culturele nevenactiviteiten, zoals poëzie- en muziekavonden waarbij het

thema van de vrouw in oorlogstijd centraal stond.

Daarnaast gaven wij kleurenreproducties van O. Kropf (collectie O. Spronk) over de meidagen 1940 aan de Belgische kust in bruikleen aan het Memoriaal Prins Karel, Domein Raversijde te Oostende, waar van 13 mei tot 11 november 2000 de fototentoonstelling "*Mei 1940 in kleur*" werd gehouden en verleenden wij onze medewerking aan de expositie "*Betonnen getuigen*" die op 14 mei te Munte (Merelbeke) plaatsvond.

Frans Selleslagh

Jean
Van Lierde
(midden) bij de
overhandiging
van zijn voor
het SOMA
bestemde
collecties.

Bibliotheek

Evolutie van de collecties: een rijke oogst, maar hardnekkige blinde vlekken

De aangroei van de bibliotheekcollecties in de periode najaar 1999 tot eind 2000 ging aan een bevredigend tempo voort. Naast de recente bibliografische productie – zoals gewoonlijk vertaalde de doorgevoerde selectie zich in enkele honderden nieuwe titels waarvan, helaas, slechts een klein deel specifiek Belgische werken – bleken de ‘steekproeven’ die wij deden in de sector van het antiquariaat vruchtbaar en konden daardoor enkele blinde vlekken worden weggewerkt.

Maar het past hier vooral iedereen te danken die het, door een mooie geste, mogelijk maakte ons wetenschappelijk patrimonium wezenlijk uit te breiden. Gezien het beperkte karakter van deze rubriek, kunnen we hier niet alle namen van milde schenkers opsommen. Laat ons niettemin enkele wel erg opmerkelijke schenkingen vermelden.

Dankzij **Noëlla Gekiere** uit Drongen konden sinds het voorjaar van 2000 tweehonderd werken met betrekking tot de politieke, culturele en militaire geschiedenis van Vlaanderen en Nederland in het tweede derde van de 20ste eeuw in onze bibliotheek worden ingevoerd. Enkele weken later had **Robert Hennard**, een vriend van het Centrum en voormalig directeur van de school voor journalistiek in Rijsel, het gelukkige idee om ons een erg mooie collectie boeken en persknipsels betreffende geopolitiek, ethnische minderheden in Europa en ter-

ritoriale kwesties met betrekking tot de twee wereldoorlogen te schenken. Deze documenten van uiteenlopende herkomst zullen zonder enige twijfel in de smaak vallen bij onderzoekers die zich bezighouden met nationaliteitenkwesties in de periode 1910-1970. Dankzij de welwillendheid van **mevrouw Massart** kunnen we ook beschikken over een aanzienlijk deel van de bibliotheek van wijlen haar grootvader Fernand Van Langenhove, die, zoals iedereen weet, een vooraanstaande rol speelde in het milieu van de internationale betrekkingen. We raakten zo in het bezit van ongeveer driehonderd studies en werken betreffende internationale betrekkingen, de Kongolese kwestie en de eerste aanzetten tot de Europese eenmaking. Qua boeken is onze instelling nu goed gedocumenteerd over deze onderwerpen. Tot slot heeft een familie die anoniem wou blijven, ons meerdere tientallen werken van een recent overleden familielid overgemaakt die van belang zijn voor onderzoek naar de propaganda van het Derde Rijk of van de nationaal-socialistische ideologie.

Naast deze schenkingen willen we de verwerving vermelden in onze sector “Periodieken” van een nagenoeg volledige verzameling van de *Courrier hebdomadaire du CRISP*, die **Jean Van Lierde** ons bezorgde.

De blinde vlekken in wat vandaag ons onderzoeksgebied vormt, worden dus

langzaam maar zeker weggewerkt. Toch zou het niet gepast zijn om een overdreven tevredenheid tentoon te spreiden. Inzake de Grote Oorlog, waarvan de studie ons de laatste jaren sterk bezighoudt, bestaan nog flagrante tekorten. Hetzelfde geldt voor de periode die er onmiddellijk aan voorafgaat. Dit aanzienlijke tekort heeft vooral betrekking op het sociale en culturele, niet zozeer op het politieke. Het kan moeilijk in korte tijd worden weggewerkt door heden-daagse publicaties, die namelijk slechts sporadisch verschijnen. Daarnaast blijft ook het decennium 1950-1960 zowel voor de schoolstrijd als voor de studie van de gevolgen van de koningskwesie (spanningen tussen de christelijke familie en het 'niet-confessionele blok', marginaliseringsproces van extreem-links) onvoldoende gedocumenteerd. Tenslotte vormen de werken die een vergelijking

maken tussen de economische evolutie in de verschillende regio's nog steeds een zwakke plek.

Onnodig op te merken dat ook hier elk 'duwtje in de rug' in de vorm van schenkingen welkom is, temeer omdat de financiële middelen voor de aangroei van de bibliotheek op korte termijn zullen verminderen.

Opdat het Centrum zijn opdracht zou kunnen blijven vervullen, met name het zo goed mogelijk beantwoorden aan de verwachtingen van lezers en onderzoekers, willen we personen die zich van geschiedkundige werken willen ontdoen, aanmoedigen om met ons contact op te nemen. Deze werken zullen zeker en vast een plaats krijgen in onze instelling en zo zal de opgebouwde kennis bewaard blijven.

Alain Colignon

Laatste nieuws – bibliotheek

Dankzij een subsidie van de Nationale Loterij, zal het Centrum, samen met de Koninklijke Bibliotheek van België, binnenkort waarschijnlijk kunnen beschikken over financiële middelen voor het microfilmen en, in een later stadium, het digitaliseren van een reeks kranten (en archiefbestanden) die van belang zijn voor de periode 1939-1945.

Bovendien zal de overeenkomst die met de verantwoordelijken van de Koninklijke Bibliotheek werd gesloten, door een ruilsysteem bijdragen tot het vervolledigen van onze collectie periodieken. Hierdoor zullen we aan onze bezoekers een nog ruimere keuze aan titels kunnen aanbieden.

Alain Colignon

De Belgische administratie van 1940 tot 1945

“Toevluchtsoord en bakermat van modernisering ?”

De houding van de centrale diensten van de Belgische administratie, een weinig ontwikkeld onderzoeksgebied, maakt sinds oktober 1999 het onderwerp uit van een SOMA-onderzoek. Het project spitst zich toe op economisch en sociaal vlak, twee sectoren van de regeringspolitiek die sinds de jaren dertig aan belang wonnen.

Het is de bedoeling de socio-economische concepten die door de ‘nieuwe elites’ van de administratie geïntroduceerd werden op te sporen en de concrete toepassing ervan in wetten en besluiten, die tijdens maar ook na het conflict genomen werden, na te gaan.

Bijzondere aandacht zal besteed worden aan het ontstaan van deze economische en sociale theorieën. Wat was de impact van de ideeën van de Nieuwe Orde of van de ‘school van Leuven’ van Dupriez ? Wat was de invloed van de politieke bewegingen en van de financiële en industriële kringen die nauw bij de administratie aanleunden ? De ambtenaren die de

nieuwe socio-economische politiek voorbereidden, maakten naargelang hun interessevelen deel uit van verschillende netwerken. Wie waren zij en waar lag hun deel van de verantwoordelijkheid in de *decision making* ?

De bezetter installeerde nieuwe diensten en hervormde de samenstelling van het kader van de ministeries. Welke vrijheid had een directeur van een dienst, in het licht van deze verandering, nog bij het beheer en de toepassing van de socio-economische politiek ? Een nieuwe elite nestelde zich in de algemene directies en poogde haar ideeën door te drukken... Tijdens de jaren ’50-’60 speelde ze een belangrijke rol bij de vestiging van de economische en sociale organisatie. Op hetzelfde ogenblik bloeide de administratie en breidde ze uit. Haar groeiend interventionisme leidde tot nieuwe regelgeving, meer gekwalificeerd personeel, een decentralisatie van haar diensten,... Was de oorlog de bakermat van deze vernieuwing ?

Bénédicte Rochet

De Belgische inlichtingsdiensten, 1940-1945

De DWTC wil de realisatie van proefschriften bevorderen en in het kader van dat beleid kende hij een beurs van vier jaar toe aan **Emmanuel Debruyne** voor de realisatie van een proefschrift over de Belgische inlichtingsdiensten tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Emmanuel Debruyne kreeg toelating om de dossiers van de Staatsveiligheid, die aan het Centrum in bewaring werden gegeven, te raadplegen. Hij zal dus gebruik kunnen maken van de uitzonderlijke

rijkdom van dit omvangrijk archiefbestand, dat tot op heden slechts weinig werd benut, om de geschiedenis en het sociaal weefsel van deze inlichtingsnetwerken te reconstrueren. Het bestuderen van dit archief samen met andere, meer bepaald mondelinge, bronnen, zou het mogelijk moeten maken nieuw licht te werpen op een onderwerp waarvan talrijke aspecten, ondanks de aanzienlijke vooruitgang door het onderzoek van E. Verhoeyen en F. Strubbe, nog in de schaduw zijn gebleven.

De Duitse diamantpolitiek in België tijdens de Tweede Wereldoorlog

Steeds duidelijker blijkt de bewuste keuze van de Duitse bezettingsautoriteiten om niettegenstaande een verre gaande ontjoodsing de Antwerpse diamantnijverheid overeind te houden en in te lassen in de grootduitse economische ruimte. De hoofdbedoeling was tweeledig : een gunstige bevoorrading van de eigen oorlogsindustrie en in een later stadium, na afloop van de oorlog, het oprichten van een machtig continentaal diamantverwerkings- en handelsmonopolie onder Duitse controle. Zo'n constructie was duidelijk bedoeld als tegengewicht tegen het almachtige

Londense monopolie voor de verdeling van ruwe diamant. Opvallend is dat de Duitse referent in diamantaangelegenheden, T.U. Lemberg, die Antwerpen als diamantcentrum wilde overeind houden, daarbij serieus werd gehinderd door belangengroepen van de Duitse diamantindustrie in het Rijnland.

In het kader van de beruchte “politiek van het minste kwaad” werden Belgische diamantairs en diamantondernemingen, maar ook de Belgische overheid bereid gevonden aan het Duitse project mee te werken. Om

welke motieven zij hiertoe bereid waren en welke hun onderlinge machtsverhoudingen waren, moet het onderzoek nog uitwijzen.

Belangrijke informatie vonden wij in de archieven van de het Auditoraat-Generaal en het Krijgsauditoraat van Antwerpen. Enquêteurs van de Staatsveiligheid, de gerechtelijke politie en de Belgische Militaire Zending in Duitsland vergaarden talrijke archieven en getuigenissen over wat er zich tijdens de bezetting in de diamantnijverheid heeft afgespeeld.

Zij legden hun conclusies vast in uitvoerige verslagen die in de repressieve dossiers van verdachten opgenomen werden. Ook de archieven van de Duitse militaire bevelhebber in Brussel die zich vandaag in de *Archives nationales* te Parijs bevinden, brachten waardevolle gegevens m.b.t. de Duitse plannen in diamantaangelegenheden aan het licht. In de nabije toekomst zullen deze bevindingen vervolledigd worden door een onderzoek in de Duitse en Amerikaanse oorlogsarchieven.

Eric Laureys

*Het personeel van de diamantslijperij Govaerts.
(Foto SOMA)*

“Voor vorst en vaderland”

Het engagement van de Belgische adel tijdens de Tweede Wereldoorlog

De adel vormt een nauwkeurig gedefinieerde groep: de opname van een persoon en zijn afstammelingen in de adel van het Koninkrijk is sinds 1814 een officiële daad. Er bestaat een officiële lijst van alle families die tot de adel behoren (door erkenning van oude diploma's, door vergunning of door opname van buitenlandse adellijke personen). Het onderwerp van deze studie is het engagement van de leden van deze sociale groep in het politieke leven tijdens het interbellum en tijdens de Duitse bezetting. Men stelt vast dat het engagement, één van de waarden van de adelstand, aan belang inboet maar de veranderingen van de moderne tijd, het algemeen stemrecht, de economische crisis overleefde en nadien een heropleving kende in het verzet.

De adel engageerde zich tijdens de Eerste Wereldoorlog massaal in de strijd tegen de Duitse bezetter (ze waren met minstens 1.096, waarvan de helft vrijwilligers). De jaren na de oorlog waren moeilijk voor diegenen die getraumatiseerd uit de loopgraven waren terugkeerd. De invloed van deze oorlog op tal van jongeren uit alle grote adellijke families was van die aard dat hun reïntegratie in hun milieu problematisch werd. In de jaren dertig had de economische crisis veeleer morele dan materiële gevolgen, ook al waren er enkele spectaculaire bankroeten als gevolg van gewaagde beurstransacties en van de beurskrach van 1929.

De Vereniging van de Adel, opgericht in 1936, besliste steun te verlenen aan per-

sonen van adel die in materiële moeilijkheden verkeerden door hen te helpen ondanks de verarming hun rang op te houden. Want als één lid van de adel in opspraak raakt, voelt de hele adel zich geïmpliceerd. Die is zeer gevoelig voor het beeld dat de samenleving ervan heeft. Die nood aan erkenning, aan affectie zelfs, kreeg tijdens het interbellum een flinke deuk. De adel voelde zich, misschien ingevolge enkele artikelen in de pers, aangevallen en onbemind. Wat zou de adel zijn zonder de affectie van het volk dat hij geacht wordt te dienen? Temeer gezien de adel sinds het algemeen stemrecht de steun van het volk nodig had om de plaats in de maatschappij die de adel historisch toekwam, te behouden.

De adel moest zich ondanks alle veranderingen blijven engageren en werd door zijn meest eminente vertegenwoordigers, die de Vereniging van de Adel oprichtten en leidden, aangespoord om zich te engageren in de politiek, in het sociaal werk, kortom in de maatschappij. De leden van de adel werden ook aangemoedigd om de mentaliteitsveranderingen die zich voordeden te aanvaarden, door bijvoorbeeld te werken zoals iedereen. Zo'n betoog vanwege leden van beroemde families bevorderde een evolutie waarvan men beseftte dat ze onvermijdelijk was. Deze visie maakte het voor families die tot de adelstand verheven werden, met name families van talrijke industrieën die zich nooit door het principe van afstamming aangesproken gevoeld hadden, mogelijk om zich te beschouwen

als een onderdeel van de adel. Het is nodig de adel aan de maatschappij aan te passen en niet omgekeerd. Die aanvaarding van de maatschappelijke evolutie impliceerde ook de aanvaarding van de politieke evolutie. Maar daarmee was niet iedereen het eens. De democraten, die dit discours hielden, verdedigden het Belgische politieke systeem om ideologische redenen of omdat ze er hun plaats in gevonden hadden (bijvoorbeeld in de katholieke partij). Zij die er geen deel van uitmaakten en die in het democratische systeem enkel politieke schandalen zagen, waren vatbaar voor het discours van een Degrelle of een Van Severen en werden aangetrokken door de mirakeloplossing van een sterk autoritair regime.

“Over het algemeen”, zo schrijft Jacques Willequet, “legden hoge bourgeoisie en aristocratie zich neer bij de politieke orde die volgde op het Ancien Regime – in België heel makkelijk, elders minder”. Dit “over het algemeen” is evenwel moeilijk in cijfers uit te drukken.

De Tweede Wereldoorlog deed bij de adel haar sterkste gevoel ontwaken: het patriotisme. Patriotisme en royalisme zijn zo sterk met elkaar verbonden dat ze niet te scheiden zijn. En zoals Montesquieu het al stelde “(...) zonder monarchie geen adel; zonder adel geen monarchie”. Hoewel het tweede deel van deze stelling niet meer echt geldig is, blijft het eerste van kracht. Het voortbestaan van de adel is verbonden met de monarchie. De grafschriften en overlijdensberichten van edellieden die in het verzet omkwamen, dragen steeds de vermelding

“voor Vorst en Vaderland”. Deze twee woorden vatten de motieven samen die de adel hebben aangezet zich in het verzet te engageren.

De cijfers tonen aan dat deze deelname erg belangrijk was: op een bevolking van 8.756 ‘verzetsrijpe’ personen (vrouwen geboren tussen 1870 en 1926 en mannen tussen 1870 en 1928), telden we 916 verzetslieden. Dat is slechts het minimale aantal, gezien niet van alle personen die in het verzet actief waren sporen in archiefstukken terug te vinden zijn. Relaties en familiebanden die zich over het hele land uitstrekten, hebben clandestiene activiteiten bevorderd. Ruim gemeten waren er een veertigtal edellieden die met de bezetter collaboreerden (een deel van hen kwam in aanraking met het gerecht maar werd buiten vervolging gesteld of vrijgesproken). Dit cijfer en het profiel van deze collaborateurs tonen aan dat het om marginalen ging, uitzonderingen in een over het algemeen anti-Duitse en erg patriotische sfeer. Zo kwam geen enkele van de personen die meewerkten aan het ontstaan van de Vereniging van de Adel, na de oorlog in aanraking met justitie.

De vaststellingen inzake het engagement van de adel in het verzet zullen, samen met de verschillende vormen van engagement voor de oorlog en tijdens de bezetting, uitvoerig worden beschreven en in een bredere context geplaatst in een boek dat in de herfst van 2001 zal verschijnen bij uitgeverij Racine. Dit onderzoek gebeurde onder auspiciën van het SOMA en de DWTC.

Een verruimde thesaurus voor het SOMA

Stand van zaken van het project “Pallas. Geïntegreerde en geautomatiseerde ontsluiting van de documentencollecties van het SOMA. Ontwerp en implementatie van een verruimde thesaurus voor het SOMA”

De inhoudelijke uitbreiding van de Franstalige thesaurus, waarmee we in februari 1999 van start gingen, is deze zomer afgerond. De publicatie is beschikbaar sinds eind 2000 en ligt in de leeszaal van het SOMA ter inzage.

Het project vindt zijn oorsprong in de ontwikkeling van het geautomatiseerde en geïntegreerde ontsluitingssysteem *Pallas*, in de periode dat het Centrum nog het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (NCWOII) heette. Door de keuze voor een systeem waarbij de toegangen tot de collecties (archief, audiovisuele dienst, bibliotheek) geïntegreerd werden aangeboden en de bezoekers op die manier de mogelijkheid kregen om in de drie afdelingen tegelijkertijd opzoekingen te verrichten, lag een *gecontroleerde* onderwerpsontsluiting voor de hand. Ze kreeg concreet gestalte in een autoriteitslijst in de vorm van een thesaurus, die in 1994 werd uitgegeven als de *Thesaurus de l'histoire de la Seconde Guerre mondiale en Belgique (et de la période 1930-1950)*¹. De Nederlandse vertaling was gepland en bestond al gedeeltelijk als databank.

Aan de basis lag de Franse, internationaal erkende autoriteitslijst RAMEAU (*Répertoire d'autorité-matière encyclopédique et alphabétique unifié*), aangevuld en afge-

stemd op de noden van het Centrum met behulp van de bestaande interne trefwoordenlijsten van het archief, de bibliotheek, de fototheek en de tijdschriftenverzameling. In overeenstemming met de opdracht van het Centrum ontstond zo een thesaurus die zich toespitste op de Tweede Wereldoorlog en de oorzaken en de gevolgen ervan, vooral in België.

De omvorming van het NCWOII tot het actuele *Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij* (SOMA) in 1997 en de heroriëntering van het onderzoek brachten echter aanpassingen in de acquisitiepolitiek van de bibliotheek en de audiovisuele afdeling met zich mee. Een gevolg daarvan was dat de bestaande thesaurus niet meer voldeed en moest worden aangevuld, verfijnd en opnieuw geïmplementeerd. De goedkeuring van het project “*Pallas. Geïntegreerde en geautomatiseerde ontsluiting van de documentencollecties van het SOMA. Ontwerp en implementatie van een verruimde thesaurus voor het SOMA*” door de DWTC bood daartoe de mogelijkheid.

Vertrekkend van RAMEAU, hebben we de bestaande thesaurus aangevuld met trefwoorden uit de culturele, militaire, politieke en socio-economische sfeer en met trefwoorden die in grote lijnen de buitenlandse geschiedenis van het begin

¹ Patrick TEMMERMAN, *Thesaurus de l'histoire de la Seconde Guerre mondiale en Belgique (et de la période 1930-1950)*, Bruxelles, Centre de Recherches et d'Etudes historiques de la Seconde Guerre mondiale, 1994.

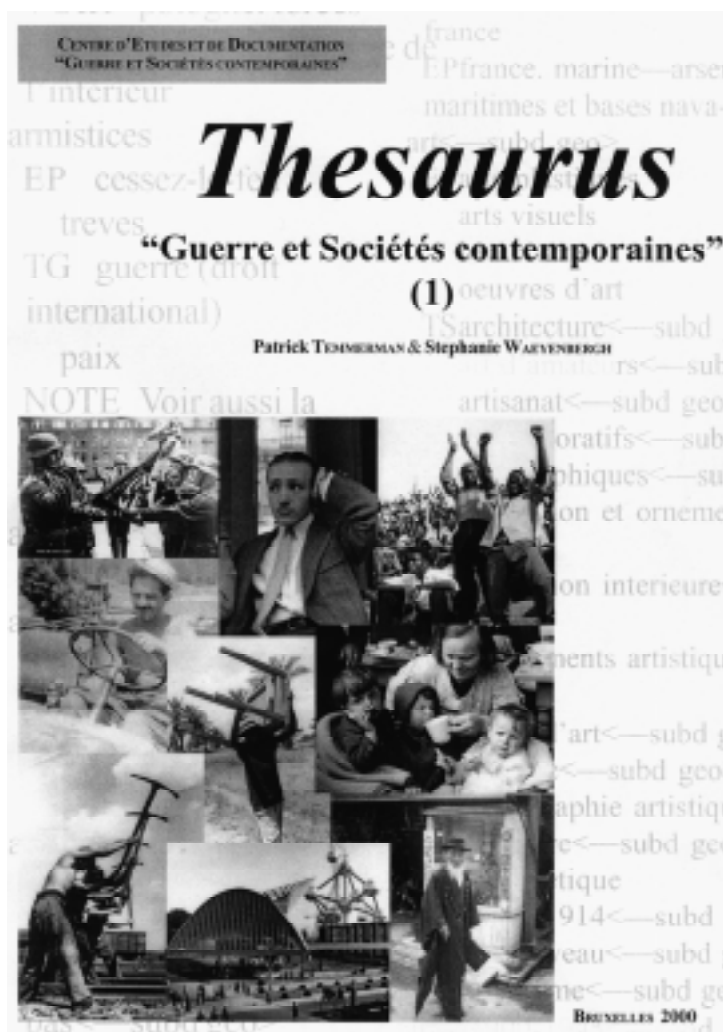
van de 20ste eeuw tot vandaag weergeven. Specifiek voor de Belgische geschiedenis zijn er op basis van publicaties en volgens de regels van RAMEAU nieuwe trefwoorden geconstrueerd. Daarnaast hebben we bestaande termen, waar dat nodig bleek, gecorrigeerd of aangepast in functie van recente wijzigingen in RAMEAU. De nieuwe editie is het resultaat.

Die papieren versie is slechts bedoeld als een tussenoplossing. De thesaurus zal op

termijn volledig in *Pallas* worden geïntegreerd om het regelmatig bijhouden ervan mogelijk te maken.

Nu het eerste luik van het project, namelijk de inhoudelijke uitbreiding van de Franstalige thesaurus, is afgerond, kunnen we overgaan tot het tweede: de verdere vertaling naar het Nederlands. Dat zal gebeuren met behulp van een vertaalmodule. Het einde van de operatie is voorzien voor medio 2001.

Stephanie Waeyenbergh

Seminaries

Februari - juni 2000

Marnix Beyen (KUL) presenteerde op 16 februari 2000 de resultaten van zijn onderzoek naar de wijze waarop **in Nederland en België werd omgegaan met het nationale verleden tussen 1938 en 1947**.

De Tweede Wereldoorlog was een periode van materiële vernieling en van het ter discussie stellen van het bestaansrecht en van de overlevingskansen van de Natie-Statens. Bovendien werden de traditionele maatschappelijke verbanden en structuren ten gevolge van oorlog en bezetting met ontbinding bedreigd. In die context kreeg 'de geschiedenis' een speciale betekenis. Ze kon dienstig zijn om de verscheurde maatschappij te 'hertraditionaliseren' en de nationale identiteiten te bevestigen. Dit proces werd uitgevoerd door allen die met een of andere vorm van gezag over het verleden konden spreken. Hoewel de oorlog een centrale rol speelde, waren de processen waarvan sprake niet tot dit conflict beperkt. Het ging om een ruimer tijdsperspectief grosso modo 1938-1947.

Het eigenlijke comparatieve onderzoek spitste zich toe op personen en instellingen die met officieel gezag over het verleden konden spreken. Dat waren enerzijds de politieke autoriteiten, zowel de Duitse als de Belgische en de Nederlandse en anderzijds de professionele historici, werkzaam aan de universiteiten en in het archiefwezen. In België kwam na 1936 meer aandacht voor het Belgisch nationalisme in de geschiedenis. Vooral historici van katholieke huize benadrukten de continuïteit van de Belgische natie door de eeuwen heen. In Nederland werden de

verschillende historische verhalen die binnen de zuilen waren gegroeid geïncorporeerd in een nationaal verhaal. Het katholieke en protestantse geschiedbeeld werden met elkaar verzoend. De liberale variant van de Nederlandse idee geraakte op de achtergrond.

Tijdens de bezetting werden de Duitsers in België en Nederland met verschillende situaties geconfronteerd. Nederland was raciaal eenduidig interpreteerbaar 'Germaans', terwijl België raciaal verdeeld was. De Duitsers steunden vooral de Vlaamse krachten. Ook de doelstellingen van de bezittingsregimes liepen uiteen. Voor het militaire bestuur in België priemden rust en orde, terwijl het Duitse civiele bestuur in Nederland diep kon ingrijpen in de cultuurpolitiek, wat vooral op het vlak van het geschiedenisonderwijs in de scholen merkbaar was. In België bood de administratie veel meer weerwerk tegen dergelijke ingrepen. Duitse autoriteiten in België waren dan weer meer vertrouwd met de binnenlandse culturele verhoudingen dan in Nederland het geval was. Een sleutelrol hierin speelde Petri, die eveneens streefde naar academische respectabiliteit. De administratieve cultuur in beide landen bleek dan weer verschillend. In Nederland overheerste een cultuur van efficiëntie, die de weg spreidde voor een pragmatische samenwerking op technische gronden, vooral in de sectoren van het archiefwezen en de archeologie. In België was er sprake van een 'politiek geïnspireerde lethargie', die Duitse beïnvloeding bemoeilijkte. Vooral in het

archiefwezen waren de verschillen groot. Na de oorlog werden de verhoudingen snel hersteld en werd gestreefd naar een eengemaakt geschiedenisbeeld, o.m. via de staatsburgerlijke opvoeding. De Koningskwestie in België bemoeilijkte dit proces omdat deze moeilijk te rijmen was met een uniek patriottisch discours.

Op 22 maart hield de Franse historicus **S. Audoin Rouzeau** een pleidooi voor een **‘historische antropologie’ van de soldaat**. Hij stelde vast dat de historiografie over de twintigste-eeuwse oorlogen in het algemeen en de Eerste Wereldoorlog in het bijzonder geen aandacht had besteed aan de gevechten en de gevechtserveringen van de soldaten. Nochtans is het extreme geweld een hoofdkenmerk van de twintigste-eeuwse geschiedenis. Vooral in de Franse historiografie is dit gemis merkbaar. Eén van de verklaringen is de invloed van de *Annales*, die zich sterk afzette tegen de *“histoire bataille”*. Een historiografie die aandacht besteedt aan de strijd zelf en de manier waarop die werd beleefd, is een geschiedenis van onderuit die toelaat de oorlogservaring beter te begrijpen. Deze benadering kan niet worden gerealiseerd door een beroep te doen op geschreven bronnen, maar dient gebaseerd te zijn op objecten en onderzoek van sites. Onder de objecten nemen de wapens een belangrijke plaats in. Ze leren ons de technieken kennen die een anonieme dood mogelijk maakten, anoniem en daardoor disculperend. Andere types objecten zoals loopgraafviolen laten de historicus toe kennis te maken met de cultuur van de soldaten, die was

opgebouwd rond de groep van de directe strijdmakkers. Tweede type bron zijn de sites. Zo zijn er bijvoorbeeld wandtekeningen bewaard gebleven in grotten achter het front. Ze tonen seksueel geladen symbolen, die verwijzen naar universele patronen, die teruggeaan tot de prehistorie. Het extreme oorlogsgeweld schijnt tot regressie te hebben geleid. Een derde type bron zijn de begraafplaatsen, niet de later ‘gemonteerde’ geordende kerkhoven, maar de begraafplaatsen die onmiddellijk na de gevechten tot stand kwamen. Deze *“archéologie funéraire”* toont aan dat de zogenaamde gelijkheid voor de dood een mythe was. Officieren werden consequent apart begraven.

Op 12 april was **Lieven Saerens** (KADOC) onze gast. Hij gaf een gedetailleerd relaas van **de betrokkenheid van de Antwerpse politie bij de Jodenvervolging (1940-1942)**. Dit thema maakt deel uit van zijn proefschrift waarin hij de geschiedenis van Antwerpen en zijn joden tijdens WOII in een ruimer tijdsperspectief plaatste, dat start in 1880 ¹. Om de houding van de Antwerpse politie te analyseren maakte L. Saerens gebruik van de driedeling van R. Hilberg tussen de slachtoffers, diegenen die de beslissingen troffen en de getuigen. Die laatste groep valt in het Antwerpse geval uiteen in de verantwoordelijken en de rest van de bevolking. De politie hoorde bij de eerste groep. Lieven Saerens zette uiteen hoe het Antwerpse politiekorps de Duitsers bijstond bij het transport van joden naar Limburg (begeleiding van de treinen, het opsporen van joden die niet waren komen opdagen

---

¹ Ondertussen gepubliceerd: Lieven SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, Lannoo, 2000, 847 p.

en het verrichten van aanhoudingen). Vanaf maart-april 1941 kreeg de stad te maken met een groeiende anti-joodse agitatie (o.m. een progrom). In die periode schrapte de tuchtraad van de Antwerpse balie de joodse advocaten. Enkele maanden later hielp de Antwerpse stedelijke administratie bij de uitreiking van de Davidster en ging zelfs verder door het merken van identiteitskaarten van diegenen die de ster kwamen ophalen. Vanaf augustus 1942 hielp het Antwerpse politiekorps actief mee aan drie razzia's en werkte daarbij nauw samen met de *Sipo* en voerde de orders van deze Duitse politiedienst uit. In deze context is het verklaarbaar dat in Antwerpen relatief meer Joden werden gedeporteerd dan in andere steden. Na de oorlog werden deze gebeurtenissen geen voorwerp van een proces, maar integendeel uit het collectieve geheugen verdrongen.

Op 11 mei 2000 belichtte UCL-historicus **J.L. Jadouille de activiteiten en de opvattingen van een aantal groepen van katholieke progressieve intellectuelen**, die hun ideeën meestal verspreidden via een eigen tijdschrift. Het ging om de groepen rond *La Revue nouvelle*, *La Relève*, *Témoignage chrétien* en *L'Esprit*. Hoewel de kern van elke groep werd gevormd door intellectuelen en tussen de groepen vele interacties en dwarsverbanden bestonden, had elke groep een specifiek karakter, zowel wat de samenstelling als wat de belangstellingssferen betreft. *La Revue nouvelle* bestond vooral uit journalisten, kunstcritici en clerici. *La Relève* was meer gevarieerd en telde ook politici, ambtenaren en industriëlen tot haar kring. *Témoignage chrétien* sloot dan weer meer aan bij *La Revue nouvelle*, met dit verschil dat deze groep ook syndicalisten

onder haar medewerkers telde, wat de grotere gerichtheid op de problemen van de arbeiders verklaart. De groep *L'Esprit* was tenslotte meer academisch georiënteerd. Ze recruteerde binnen de Leuvense universiteit (zowel studenten als academisch personeel) en bij leraren uit het middelbaar onderwijs. J.L. Jadouille ging uitgebreid in op de inhoudelijke oriëntaties van de groepen, zowel op religieus als op wereldlijk vlak. Op religieus vlak werd afstand genomen van de Katholieke Actie uit het interbellum waarvan vooral de 'gettovorming' negatief werd geëvalueerd. De progressieve katholieke intellectuelen waren voorstander van een grotere scheiding tussen Kerk en Staat en apprecieerden het concept vrijheid op een meer positieve wijze. Op profaan vlak namen de verschillende groepen een kritische houding aan tegenover het kapitalisme en steunden ze de sociale zekerheid en de op stapel staande 'structuurhervormingen'. Toch waren er belangrijke accentverschillen, waarbij vooral *Témoignage chrétien* radicalere standpunten innam en bv. niet afwijzend stond tegenover nationalisaties.

La Relève stelde zich dan weer gematigder op, wees nationalisaties af en was voorstander van minder verregaande sociale hervormingen. J.L. Jadouille plaatste deze groepen in een ruimer historisch kader, in navolging van E. Poulet en J.M. Mayeur en zijn eigen onderzoek en benadrukte het belang van de integralistische onderstroom in het katholieke denken. De progressieve groepen na de Tweede Wereldoorlog weken daar in zoverre van af dat ze tot een *modus vivendi* kwamen met het liberalisme.

De reeks werd afgesloten op 7 juni door ULB-historicus **K. Bertrams**. Hij behandelde **de problematiek van de ‘amerikanisering’** aan de hand van de uitwisselingsprogramma’s die werden opgezet om Belgen toe te laten in de USA voor kortere of langere tijd te verblijven of te studeren. De Amerikaanse autoriteiten selecteerden vooral opinieleiders : actuele zowel als toekomstige. Dit hield vooral verband met de wens de investering te laten ‘renderen’ : Amerikaanse opvattingen en praktijken dienden in het land van herkomst zoveel mogelijk navolging te kennen. In dat kader werden vooral studenten en academici uitgenodigd, maar ook syndicale en patronale leiders. Voor deze laatste groep stond de wens voorop hen kennis te laten maken met de

Amerikaanse opvattingen over loonsverhoudingen tussen werkgevers en werknemers en over productiviteit. Met het oog daarop werden ook van andere kanalen initiatieven in die richting gefinancierd, bv. de creatie van speciale diensten in België. De inspanningen om het Amerikaanse model van verhoudingen tussen werkgever en werknemer te promoten bleken niet overtuigend. Hoewel er veel werd geïnvesteerd en verschillende leidende figuren kennis maakten met het Amerikaanse model waren de concrete resultaten beperkt. De instellingen die onder Amerikaanse impuls werden opgericht om de productiviteit te verhogen slaagden er vooralsnog niet in een trendbreuk met de traditionele productiemethoden die bleven overheersen, te bewerkstelligen

Dirk Luyten

2001: de seminaries in vogelvlucht

Woensdag 21 maart 2001

Wolfgang BREGENTZER (CEGES),

L'exposition universelle de 1958 face aux concepts de nation et de progrès.

Woensdag 18 april 2001

Gerhard HIRSCHFELD (*Bibliothek für Zeitgeschichte*),

War Experiences and Mentalities: Mutton dressed as Lamb or a new Approach to the History of the First World War ?

Woensdag 17 mei 2001

Godrief KWANTEN (KADOC),

August-Edmond De Schryver en de ontwikkeling van de consensusdemocratie (1930-1965).

De seminaries vinden om **14.30 u.** plaats in de **Résidence Palace**, SOMA, Leeszaal, Wetsstraat 155, 1040 Brussel (Metro Schuman, uitgang: Résidence).
Inlichtingen: tel.: 02/287 48 11 – e-mail: cegesoma@cegesoma.be.

Diamant, Diamantairs en Diamantbewerkers, 1900-1950

Studiedag

Op vrijdag 17 november organiseerden het SOMA en het AMSAB-Instituut voor Sociale Geschiedenis een **studiedag** over de Belgische diamantnijverheid. In de verschillende referaten kwamen uiteenlopende aspecten aan bod van deze nijverheidstak tussen 1900 en 1950.

Jan Walgrave schetste de historiek van de diamantindustrie en gaf een aantal mogelijke nieuwe onderzoekspistes aan. **Martine Vermandere** en **Rudi Van Doorslaer** gingen in op de sociale geschiedenis van de diamantindustrie. M. Vermandere belichtte de werking van de socialistische diamantbewerkersbond en diens syndicale strijd. Rudi Van Doorslaer analyseerde de positie van de Joodse diamantarbeiders en hun rol en impact in de socialistische arbeidersbeweging. **Raf Hillen** schetste de rol van Volksverwering in de agitatie tegen de joden in de sector. Verder besteedde hij aandacht aan de boycotactie tegen nazi-Duitsland. Twee referaten handelden specifiek over de invloed van de oorlogen op de sector. **Yves Vassart** onderzocht op welke wijze de Belgische regering tijdens en onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog trachtte de positie van de Antwerpse diamantindustrie te handhaven. **Eric Laureys** tenslotte bracht verslag uit over zijn onderzoek naar de wijze waarop de beroving van de Joodse diamantairs tijdens de Tweede Wereldoorlog georganiseerd was.

Hoewel de studiedag bedoeld was als een introductie en stimulans voor verder onderzoek, konden toch al enkele interessante vaststellingen worden gedaan. Zo valt, wat het syndicalisme en de arbeids-

verhoudingen betreft de specificiteit van de sector op. De vakbeweging in de diamantindustrie bracht ook een bijzonder type van syndicale leiders voort. Verschillende sprekers wezen op de merkwaardige standpunten en positie van de leider van de socialistische bond. Het bijzondere karakter van het syndicale optreden vloeit mede voort uit de economische kenmerken van de diamantindustrie. Deze sector was economisch erg gefragmenteerd, wat samenging met een sterk gesegmenteerde arbeidsmarkt waar migrantenarbeid een speciale plaats innam. De beide wereldoorlogen waren vooral op het vlak van de internationale machtsverhoudingen tussen landen met een diamantindustrie van belang. De Tweede Wereldoorlog leidde, als gevolg van de jodenvervolgving tot een herschikking van de verhoudingen binnen de sector. De overheid deed er, net zoals na WOI alles aan om Antwerpen zijn voor- aanstaande rol van de diamantcentrum zo snel mogelijk opnieuw te laten spelen.

Verschillende sprekers deden een oproep om bronnenmateriaal voor het onderzoek ter beschikking te stellen. De goede samenwerking tussen de twee onderzoekscentra en de Hoge Raad voor de Diamant, waar de studiedag plaatsvond, lijken op dat punt enig optimisme te wettigen.

Het tijdschrift *Brood en Rozen* zal in het laatste nummer van 2000 de verschillende referaten bespreken. Van zijn kant zal het SOMA die referaten wellicht publiceren in een van de eerstvolgende nummers van de *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*.

Dirk Luyten

Call for papers

**Internationaal colloquium “Oorlog en economie”,
SOMA - November 2002**

Grootschalige oorlogen maken wezenlijk deel uit van de geschiedenis van de XXste eeuw. Oorlog voeren heeft niet alleen een militair, maar ook een economisch aspect. Dat geldt zeker voor de twintigste eeuw, waarin de oorlog een ‘totaal’ en uitgesproken technologisch karakter kreeg. Oorlog voeren of er zich op voorbereiden staat gelijk met investeren, (efficiënt) produceren, en de middelen vinden om die economische inspanning te financieren. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de defensie-inspanning in vredetijd.

Ondanks de grote impact op de Europese maatschappijen is het onderzoek naar de band tussen economie en defensie nog maar recent op gang gekomen. De aandacht ging daarbij vooral uit naar de wapenindustrie en de bewapening. Recent zijn proefschriften verdedigd over de impact van defensie-inspanning op de economie ¹. Onderzoek werd verricht over de actuele aspecten van de wapenhandel of de band tussen de wapenindustrie en de maatschappij ².

Het is de bedoeling bij dit onderzoek aan te sluiten maar tegelijk de thematiek te verruimen. Centrale vraag daarbij is op welke wijze de economie voorbereid of

ingeschakeld werd in de oorlogs/defensie-inspanning van een land. Behalve de defensie-industrie kunnen ook financiële, sociale (op welke wijze werden de werknemers en hun organisaties bij de oorlogs/defensie-inspanning betrokken ?) en politiek-institutionele (hoe werd de aanpassing van de economie aan de oorlogs/defensienoden administratief en politiek omkaderd ?) aspecten aan bod komen.

Binnen het chronologisch kader dat zich uitstrekt van de jaren dertig tot 1960 kunnen bijgevolg verschillende onderwerpen worden aangesneden. Ook de benadering kan verscheiden zijn. Er kan worden geopteerd voor één bepaald conflict, één of meerdere actoren (bv. de industrie) tijdens één of meerdere conflicten. Een andere mogelijkheid is onderzoek naar meer globale maatschappelijke processen (bv.: de mobilisatie van de Belgische economie voor de geallieerde oorlogs-inspanning na de Bevrijding) die verband houden met de wijze waarop de economie wordt voorbereid/ingeschakeld in de oorlogs/defensie-inspanning. Tenslotte kan ook de impact van de oorlogsinspanning/voorbereiding op het economisch leven aan bod komen.

¹ T. GEIGER, *Studies in the political economy and economic impact of British defence expenditure and American military aid to Britain, 1945-1955*, proefschrift, Universiteit van Aberdeen, 1998.

² B. ADAM, J.-L. BONMARIAGE, A. DUMOULIN & L. MAMPAEY, *Union Européenne et exportations d'armes*, GRIP-dossiers, IV-V.1995; G. AYACHE & A. DEMANT, *Armements et désarmement depuis 1945*, Brussel, 1991; L. MAMPAEY, *L'industrie belge de défense. Adaptation, consolidation et mythe de la reconversion*, GRIP-dossiers, IV.1998.

Deze thema's zullen aan de orde worden gesteld op een internationaal colloquium dat door het SOMA gepland wordt in de loop van de maand november 2002. Onderzoekers die aan het colloquium willen deelnemen worden verzocht een

voorstel van referaat in te sturen (titel + *abstract* van 1 p.). Uit de voorstellen zal een selectie worden gemaakt. Voorstellen worden ingewacht voor 1 april 2001 bij **P. Deloge** of **D. Luyten**, waar u ook terecht kan voor bijkomende informatie.

Dirk Luyten

Dr. Dirk Luyten

Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij
Résidence Palace Blok E / Wetstraat, 155 - Bus 2 / 1040 Brussel
Tel.: 02/287 48 11 – Fax: 02/287 47 10 – E-mail: dirk.luyten@cegesoma.be

Dr. Pascal Deloge

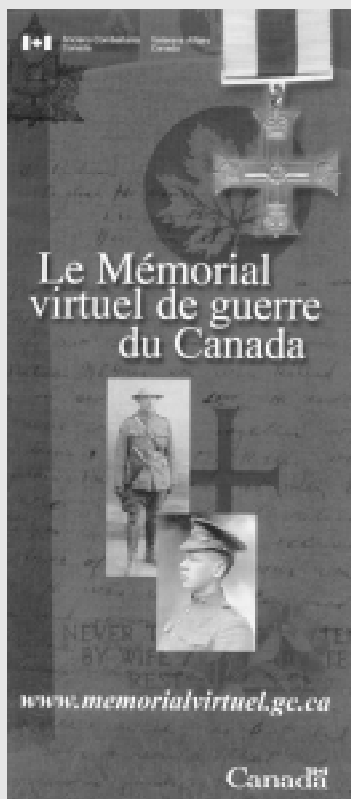
E-mail: pascal.deloge@village.uunet.be

Het virtuele oorlogsgedenkteken van Canada

In het kader van het initiatief 'Canada branché' (Canada op het net) verschaftte het programma 'Collections numérisées du Canada' (digitale Canadese collecties) (de meest uitgebreide bron inzake Canada op het internet) aan meer dan

2.500 jonge Canadezen de mogelijkheid om praktische ervaring op te doen door hen ertoe aan te zetten multimedia websites te maken en projecten te digitaliseren. Eén van die projecten is vrij uitzonderlijk en het ontdekken waard: het virtuele oorlogsgedenkteken van Canada (www.memorialvirtuel.gc.ca).

Het gaat om een databank waarin informatie is opgenomen over meer dan 116.000 Canadezen en Newfoundlanders die stierven tijdens de belangrijkste oorlogen sinds 1884. Van elke persoon vindt men verschillende gegevens: stamboeknummer, datum van overlijden en leeftijd van de soldaat, eenheid, regiment, leger en graad, eervolle vermeldingen, titels en decoraties evenals informatie over de begraafplaats. Een bijkomend pluspunt van deze site is dat het de Canadezen uitnodigt om aan de uitbouw ervan mee te werken door digitale beelden van foto's, brieven, ansichtkaarten en andere souvenirs op te sturen. De collectie 'Livres du Souvenir du Canada' diende als basis voor het verwezenlijken van dit virtuele gedenkteken.

Uitstap van de ‘Vrienden van het Soma’ naar Raversijde

Op 9 november gingen de ‘Vrienden van het Soma’ naar het Domein Raversijde. Dit voormalig koninklijk domein van Leopold II werd tijdens de twee wereldoorlogen ingeschakeld in de Duitse kustverdediging en werd vanaf 1950 de verblijfplaats van prins Karel. In 1981 verwierf de Belgische staat dit 50 hectare groot domein. De dag begon met een bezoek aan het Openluchtmuseum *Atlantikwall* (meer bepaald aan de stellingen van de batterij *Saltzwedel neu* van in 1941 die aanvankelijk moest instaan voor de verdediging van de Oostendse haven en vervolgens na 1942 geïncorporeerd werd in de *Atlantikwall*). Dit uitzonderlijk

geheel werd volledig hersteld in de staat zoals die gezien werd door veldmaarschalk Rommel tijdens zijn bezoek in 1943.

’s Namiddags werd een bezoek gebracht aan het Memoriaal Prins Karel (biografische tentoonstelling waarin zijn leven wordt geïllustreerd aan de hand van foto’s, persoonlijke herinneringen, uniformen en kunstvoorwerpen) en aan de tijdelijke tentoonstelling *Mei 1940 in kleur*. Die doet de laatste uren van de 18-daagse veldtocht herleven, met name aan de hand van kleurenfoto’s die van het SOMA werden ontleend (collectie Otto Spronk).

Isabelle Ponteville

*Stelling nr. 18 met 2 cm. luchtafweergeschut.
(Coll. ECPA, Parijs)*

Congressen in Cordoba en Sevilla

In het kielzog van het 14de Internationaal Archiefcongres van de *Internationale Archiefraad* hield de *Sectie Universiteitsarchieven* dit jaar haar eigen **congres in Cordoba**, de Spaans-Moorse stad die nog zoveel van haar middeleeuwse trekken bewaard heeft. Het congres besteedde vooral aandacht aan het aspect automatisering en het bewaren van digitale archieven, en in dat licht werd o.a. een presentatie gegeven van het archiefontsluitingssysteem *Pallas* dat door het SOMA werd opgezet, tegenover *HDMS* ("*Heritage Document Management System*"), een gelijkaardig systeem dat door Australische collega's werd ontwikkeld. Dit laatste systeem is iets ouder, en heeft van bij de aanvang meer het actieve documentbeheer als uitgangspunt genomen, terwijl *Pallas* in de eerste fase vooral gericht was op het *beschrijven* van archieven. Het is merkwaardig vast te stellen in welke mate twee zulke systemen, die totaal los van mekaar werden gemaakt aan de andere kant van de wereld, toch een aantal

fundamentele overeenkomsten blijken te bezitten en in de toekomst meer en meer naar mekaar toe zullen evolueren. In het licht hiervan kwam echter ook weer de noord-zuid tegenstelling pijnlijk naar boven: hoewel zulke vergelijkingen voor landen uit de derde wereld natuurlijk best interessant zijn, blijft het een feit dat bv. in Zuid-Amerika veel universiteiten niet eens over computers kunnen beschikken, in sommige gevallen (Afrika) zijn ze al blij heel de dag stroom te hebben.

Het **hoofdcongres**, dat plaatsvond in **Sevilla**, kraakte enigszins onder zijn eigen gewicht. Met meer dan 3.000 deelnemers hadden de organisatoren gekozen voor een monolithisch opzet, zodat de lezingen vaak het karakter kregen van een evenement in een voetbalstadion, en van discussie nauwelijks sprake kon zijn. Gelukkig waren er nog de wandelgangen, zoals vaak het interessantste onderdeel van internationale congressen door de nieuwe contacten en gesprekken die er tot stand komen.

Patrick Temmerman

Via de Website <http://www.cegesoma.be> van het SOMA kan men vanaf nu *Pallas* online raadplegen: de geïntegreerde catalogus van de **Bibliotheek**, het **Archief** en de **Fototheek**.

“*La France du repli*”: vluchtelingen in Zuid-Frankrijk in 1940

Van 10 tot 14 mei 2000 organiseerde de vereniging Arkheia uit Montauban een belangrijk internationaal colloquium onder de titel “*La France du repli*”, gewijd aan de exodus naar Zuid-Frankrijk in mei 1940. Die internationale aanpak was nogal vanzelfsprekend vermits honderdduizenden mensen uit heel West-Europa naar deze regio vluchtten in een poging aan de Duitse invasie te ontsnappen.

Deze vlucht deed de streek uit zijn voegen barsten. De Tarn-et-Garonne en ook de Hérault behoorden tot de zwaarst belaste departementen van Frankrijk. Het waren precies de Belgen die de grootste bevolkingsgroep vormden en een halve dag van het colloquium werd uitsluitend aan hen gewijd (voordrachten van **Sabine Meunier**, **Margaretha Boon** en **José Gotovitch**). De befaamde RTBf-reeks en de monografie die er uit voortvloeide ¹, toonden het belang van deze exodus en zijn duizenden details aan; de ‘rondreis’ van een reeks onderzoekers langs de departementen stelde die aanwezigheid van de Belgen in het licht. Dat onderzoek bracht de mobilisatie van de autoriteiten en van de lokale bevolking onder de aandacht bij de opvang van deze niet verwachte massa met verschillende statuten en talen, uiteenlopende tradities, en die gebukt ging onder allerlei angsten en ellende. Van Spaanse republikeinen tot Duitse joden, van Oostenrijkers tot Italiaanse antifascisten bracht dit ‘mini-

Europa’ diverse, vaak aan elkaar tegen-gestelde problemen met zich waarvoor oplossingen moesten worden gevonden. In de eerste plaats door Franse burgemeesters en prefecten, geneesheren en ambtenaren, maar gezien dat niet voldoende was ook door specifieke contacten via protestantse en katholieke kerken, filières van Amerikaanse *Quakers*, joden. In Montauban zelf zette een katholiek sociaal secretariaat zich voortdurend in voor de Belgen, maar ook een consul, van wie de weduwe aanwezig was en wiens archief op het SOMA berust. **Stanley Hoffman**, die verhinderd was, liet een getuigenis over zijn tocht als kind door de streek voorstellen. Sabine Meunier gaf, op basis van haar licentiaatsverhandeling, een beeld van de zwerftocht van de Duitse joden die vanuit België gedeporteerd werden naar kampen in het zuidwesten. Mevrouw Boon stelde het dagboek van haar oom redemptorist voor die in 1940 naar Montauban gevlucht en daar actief was en gaf ook een beeld van het optreden van haar vader die directeur was van het NIR. Mij was een algemene voorstelling van de Belgische organisatie toevertrouwd. Er was één minpunt: dat het colloquium geen gebruik kon maken van het nog niet afgeronde onderzoek van **W. Causteur** over dit onderwerp ².

Dit sprankelende colloquium heeft al het potentieel aan documenten in de Franse departementale archieven inzake de

¹ Jean VANWELKENHUYZEN & Jacques DUMONT, 1940. *Le grand Exode*, Parijs/Gembloux, Ed. Duculot, 1983, 335 p, ann., ind., 8°.

² W. CAUSTEUR, *La présence belge en France, 1940-1942*, licentiaatsverhandeling ULB, Brussel, 2000.

Belgische aanwezigheid en de structuur en aard ervan, aan het licht gebracht: tal van onderwerpen zijn dus mogelijk mits gebruikmaking van het lokale bronnenmateriaal. De acta zullen gepubliceerd worden bij *Privat*, maar de samenvatting van de lezingen vormde al het onderwerp van een themanummer van *Migrance*³. We vermelden nog dat W. Causteur zich gewaagd heeft aan het onderzoek naar de Belgische populatie in Frankrijk tijdens de veel

minder gekende periode 1941-1942. Op 29 november laatstleden verdedigde Denis Peschanski, gekend voor zijn onderzoek betreffende Vichy en de zigeuners in Frankrijk, in Parijs een *thèse d'Etat* over de kampen in het zuidwesten van 1939 tot 1946. In dit proefschrift wordt ruim aandacht besteed aan de Belgen en aan de in 1940 uit België gedeporteerde vreemdelingen. We zullen hierop terugkomen bij de publicatie van die studie.

José Gotovitch.

³ Parijs, Editions Génériques, eerste trimester 2000.

Jeugd en Maatschappij: een themanummer van de Bijdragen

Het volgende nummer van de *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, waarvan de publicatie gepland is in maart 2001, zal volledig gewijd zijn aan de problematiek van de **jeugd in de Belgische samenleving** tijdens de 20ste eeuw. De meer dan 350 p. tellende publicatie zal minstens acht artikels bevatten en ruim aandacht besteden aan onderzoek met betrekking tot jeugdbewegingen, een specificiteit van de 20ste eeuw. Daarnaast komen aan bod: de structuren van de socialistische jeugd in Vlaanderen en Wallonië, meer bepaald tijdens het interbellum, de wereld van de Franstalige scouts aan de hand van hun bidprentjes, de Vlaamse, voornamelijk katholieke jeugdbewegingen en hun verhouding tot het verleden en tot slot een joodse 'progressistische' beweging van de Bevrijding tot de 'stoute' contestataire jaren 60 en 70. De studentenwereld wordt niet vergeten, want een artikel behandelt de evolutie van de Vereniging van Vlaamse Studenten van de Tweede Wereldoorlog tot het einde van de jaren 70. Tenslotte gaan twee studies verder dan de jeugdorganisaties. De ene zal de generatieconflicten bestuderen aan de hand van ouderlijke klachten over 'onhandelbare' meisjes bij de jeugdrechtbank van Antwerpen voor en na de Eerste Wereldoorlog, de andere de participatie van jongeren in het Henegouwse verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog.

We herinneren eraan dat men de **Bijdragen** kan verkrijgen door een abonnement te nemen op twee nummers voor de prijs van 1.200 BEF (29,7 €) voor België, 1.400 BEF (34,71 €) voor Europa en 1.500 BEF (37,18 €) voor landen buiten Europa (via overschrijving op rekeningnummer 000-0000159-62 met vermelding van BEG, nrs...). Afzonderlijke nummers kunnen op dezelfde manier besteld worden tegen 800 BEF (19,83 €) voor België en 900 BEF (22,31 €) voor het buitenland.

Colloquium “Culturele politiek en historisch onderzoek in Europa” te Milaan

Ter gelegenheid van haar 50-jarig bestaan organiseerde onze Italiaanse zusterinstelling, het Milanese *Istituto Nazionale per la Storia del Movimento di Liberazione in Italia* (INSMLI), op 18-19 februari 2000 een internationaal colloquium met als thema het collectief geheugen m.b.t. de Tweede Wereldoorlog en de politiek van de overheid en van de openbare instellingen dienaangaande. Voor een 200-koppig publiek werd het woord genomen door vertegenwoordigers van het netwerk van de Europese instituten voor de studie van de Tweede Wereldoorlog en de hedendaagse geschiedenis uit Amsterdam (**Hans Blom** en **Peter Romijn** voor het NIOD), Parijs (**Henri Rousso** voor het IHTP) en Brussel (**Dirk Martin** voor het SOMA). Er waren eveneens vertegenwoordigers van Italiaanse (niet-universitaire) instituten voor hedendaagse geschiedenis en vertegenwoordigers van Italiaanse instituten voor de geschiedenis van het verzet, geassocieerd met het inrichtend nationaal instituut. De afronding van het colloquium door voorzitter **Giorgio Rochat** maakte de Italiaanse, of beter gezegd, de INSMLI-visie op het thema van het colloquium nog eens ten overvloede duidelijk. Wij laten dan ook een deel van zijn tekst volgen waarin hij het eerst had over de belangrijkste doelstellingen, resultaten en problemen op het politiek-organisatorisch vlak. Belangrijk leek hem hier het

“- Hernieuwen van de contacten met de belangrijkste Europese (niet-universitaire) historische instituten die, zoals onze instelling, de studie van het ‘nazi-

fascisme’ en de Tweede Wereldoorlog als uitgangspunt nemen voor de studie van de hele 20ste eeuw. Op politiek-organisatorisch vlak genieten al deze instellingen van een volledige wetenschappelijke autonomie en werken hoofdzakelijk met overheidstoelagen (aangevuld met sponsoring en specifieke bijdragen). Herhaaldelijk is vastgesteld dat het Amerikaanse model waarbij instellingen volledig afhangen van giften en sponsoring te veel verbonden is aan een socio-culturele (en fiscale) realiteit die te verschillend van de onze is om hier navoring te vinden;

- hernieuwen van de contacten met de belangrijkste (niet-universitaire) nationale onderzoeksinstituten die de geschiedenis van de 20ste eeuw bestuderen. Uit de onderlinge contacten en de discussies is gebleken dat de wetenschappelijke autonomie die deze instellingen genieten, beperkt wordt door een gebrekkige overheidspolitiek die voorbijgaat aan de onvervangbare rol die zij spelen in de bevordering van cultuur en geschiedkundig onderzoek. Deze gebrekkige overheidspolitiek vertaalt zich in ontoereikende overheidstoelagen (minder dan 20 miljard lire voor ongeveer 150 erkende culturele instellingen van nationaal belang) en meer bepaald in het (onverklaarbare) niet opnieuw opnemen van de culturele instellingen in de nieuwe structuur van het Ministerie van Cultuur, dat er nota bene de ministeriële voogdij over uitoefent”.

Rochat had het ook over herinnering en wetenschappelijk onderzoek. Hij besloot in dat verband:

- “- De contacten met Italiaanse en Europese (en Amerikaanse) zusterinstellingen zijn een absolute noodzaak wil men clivages op nationaal/provinciaal niveau, verstarring t.a.v. de thematiek binnen elke instelling en laat of niet toepassen van nieuwe onderzoeksmethodes en -perspectieven vermijden;
- op het ogenblik dat bijna alle politieke krachten geneigd lijken de geschiedenis te vergeten en de media vormen van instrumenteel en oppervlakkig revisionisme privilegiëren, is het absoluut noodzakelijk dat de onderzoeksinstellingen de strijd aanbinden tegen elke vorm van uitwissen van het verleden. Het is hun taak om alle geschiedkundige documentatie te bewaren en een kritische rol te vervullen om zo in te gaan tegen een politiek van oogkleppen en tegen een totale vervlakking van waarden en opinies;
- het antifascisme speelt een fundamentele rol voor de onderzoeksinstellingen van het verzet en – weliswaar niet in dezelfde mate – voor de meeste van de buitenlandse en Italiaanse instellingen

die aan het congres deelnamen (een kunstmatige gelijkgeschakeling van de instellingen is trouwens niet wenselijk). Het gaat om een antifascisme dat elke vorm van herdenkingscultus en van dogmatisme afwijst, maar anderzijds waarden als vrijheid en democratie wil verbinden aan de concrete beleving van de lange strijd tegen het ‘nazifascisme’ (ook in haar moeilijkste momenten) om te voorkomen dat dit alles verzandt in gemeenplaatsen. Precies omdat het steunt op waarden als democratie en vrijheid is het antifascisme een garantie voor de ernst en wetenschappelijkheid van historisch onderzoek dat openstaat voor alle vormen van historische kritiek, tegen elke vorm van vergeten en revisionisme”.

Het colloquium maakte dus de specificiteit van een aantal Italiaanse instituten voor hedendaagse geschiedenis duidelijk. Maar Rochats zienswijze m.b.t. een wetenschappelijke benadering in het verlengde van het antifascisme en de voortdurende centrale plaats van de Tweede Wereldoorlog in de hedendaagse geschiedsschrijving ligt niet zomaar voor de hand. De discussie wordt vervolgd...

Dirk Martin

Twee onderzoeksmandaten werden verlengd

Dat van **Stephanie Waeyenbergh**, attaché, in het kader van het project “*Pallas. Geïntegreerde en geautomatiseerde ontsluiting van de collecties van het SOMA. Ontwerp en implementatie van een verruimde thesaurus voor het SOMA*” werd met één jaar verlengd.

Dat van **Bénédicte Rochet**, attaché, die “*De Belgische administratie tijdens de Tweede Wereldoorlog: bakermat of schuiloord van modernisering ?*” bestudeert, werd eveneens voor één jaar vernieuwd.

Internationaal Congres voor Historische Wetenschappen

Het 19de *International Congress of Historical Sciences* (Internationaal Congres voor Historische Wetenschappen) had deze zomer (6-13 augustus) plaats in Oslo. Ter herinnering : deze manifestatie heeft om de vijf jaar plaats; het vorige congres in 1995 werd gehouden in Montréal. Drie hoofdthema's, 103 sessies en 800 lezingen, zo zou deze gigantische manifestatie zeer bondig kunnen worden samengevat. Door haar omvang (ongeveer 2.200 deelnemers), verscheidenheid aan deelnemers en geselecteerde thema's verdient het colloquium zeker aandacht. Het vormt een gelegenheid om even stil te staan bij nieuwe tendensen, bij de gemaakte vooruitgang. Het vormt eveneens een aanleiding om na te denken over het kader waarbinnen de historicus werkt, de verschuivingen die zich daarin voordeden en de gevolgen ervan voor de werking van onderzoekers en instellingen.

Het is weliswaar 'in' om het multiculturele karakter van een dergelijk evenement te onderstrepen, maar daaraan moet onmiddellijk worden toegevoegd dat bepaalde gebieden van de wereld slechts in bescheiden mate deelnamen en dat bepaalde landen afwezig waren. De gemeenschap van historici blijft hoofdzakelijk afkomstig uit rijke samenlevingen, Afrikaanse historici of inwoners van bepaalde Aziatische landen waren zeldzaam. Zo'n colloquium is ook een goed instrument om de Angelsaksische dominantie vast te stellen: bijna alle lezingen waren in het Engels en dat geldt eveneens voor de geciteerde literatuur. Het is een feit dat men best niet uit het oog verliest. Om gelezen te worden kan men maar beter in het Engels publiceren. Dat is natuurlijk geen nieuws, maar het colloquium van Oslo bevestigde het nog eens.

Vier onderzoekers van het Centrum namen deel aan het congres. In het kader van het gespecialiseerde thema "Collectief geheugen en identiteit: hoe gaan samenlevingen om met hun verleden en hoe construeren ze het" had **Chantal Kesteloot**, samen met **Henry Rousso** (directeur van het IHTP), de functie van inleider toegewezen gekregen. Deze vergadersessie, voorgezeten door professor **Estevão de Rezende Martins** van de universiteit van Brazilia, bracht een internationaal panel van historici samen van wie de lezingen onder andere handelden over de problematiek van de instrumentalisering van oude Indiase teksten, over de Australische herinnering aan de twee wereldoorlogen of nog over de conflictueuze verhouding van samenlevingen met hun verleden of het nu gaat om Duitsland, Australië, Israël of Baskenland. De rode draad doorheen de verschillende lezingen was de moeilijke verhouding tussen herinnering, identiteit en geschiedenis. **Dirk Luyten** nam actief deel aan sessies waarin op één of andere wijze kwesties met betrekking tot sociale en economische geschiedenis aan bod kwamen. **Willem Erauw** stelde, in het kader van de "poster sessions" zijn recente werkzaamheden rond het thema "*Writing Global History in the Year 2000. Narrative Representation Beyond Modernist and Postmodernist Theories of History*" voor. **José Gotovitch** van zijn kant nam, naast zijn actieve participatie aan de werkzaamheden van het Internationaal Comité voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, deel aan verschillende zittingen waarin de grote thema's van de eigentijdse geschiedenis aan bod kwamen : van het totalitarisme en de openstelling van de Russische archieven tot de vergaderingen van de *International Association for European Contem-*

porary History (Internationale Vereniging voor de hedendaagse geschiedenis van Europa).

Gezien het grote aantal sessies is het uiteraard onmogelijk een samenvatting te

geven van het hele congres. Chantal Kesteloot en Dirk Luyten schetsen elk één aspect van het congres, terwijl José Gotovich een stand van zaken geeft over het *International Committee on the History of The Second World War*.

Oslo: de grote tendensen

Het eerste grote thema was dat van de mondialisering van de geschiedenis, de mogelijkheid van een universele geschiedenis en de perspectieven voor culturele ontmoetingen doorheen de historische discipline. Hoe verleidelijk het perspectief van een universele geschiedenis ook mag zijn, het stuit op praktische problemen en de noodzaak tot diepgaand onderzoek van fenomenen in hun context. Het spreekt vanzelf dat de comparatieve benadering onontbeerlijk is, maar telkens moet de vraag worden gesteld naar de fundamenteën van het comparatisme en de werkelijke motivatie.

Het tweede grote thema was dat van “Milenia, tijd en geschiedenis”. De chronologie, die als een evidentie wordt gezien, is ingebed in een cultureel patroon. Elke beschaving heeft er een eigen perceptie van, maar zelfs binnen het kader van een specifieke beschaving gaat het om een variabel concept in tijd en ruimte.

Het derde thema kaderde in de erg actuele problematiek van het gebruik van de geschiedenis en de verantwoordelijkheid van de historicus. Deze vraag brengt ons bij de moeilijke relatie tussen geschiedenis en herinnering. De historicus die blijkt wil geven van scherpzinnigheid, klaagt de bij het publiek steeds toenemende verwarring aan tussen geschiedenis en herinnering. Beide zijn weliswaar complementair, maar

hebben tegelijk een specificiteit. De reflectie over het gebruik van de geschiedenis en de verantwoordelijkheden van de historicus liggen in het verlengde van wat **Gérard Noiriel** de “crisis van de geschiedenis” heeft genoemd. Voorbij de vragen over het statuut van de geschiedenis als verhaal, schijnt een einde te zijn gekomen aan de tijd van de onzekerheden. De geschiedenis is ongetwijfeld een verhaal, maar ze tracht de waarheid te vinden, of beter ze is een permanente zoektocht naar de waarheid, rekening houdend met de noodzakelijke terughoudendheid wanneer het gaat om objectiviteit en relativiteit.

Een dergelijk colloquium laat eveneens toe de diversiteit van de geschiedenisbeoefening en de traagheid van bepaalde veranderingen vast te stellen. Het spreekt vanzelf dat het niet voldoende is van de daken te schreeuwen dat nieuwe archieven worden opengesteld om onmiddellijk kwalitief hoogstaande studies te genereren.

Behalve de grote thema's waren er 20 gespecialiseerde sessies en 25 rondetafels. Onmogelijk ze allemaal bij te wonen en verslag uit te brengen over alle discussies. We beperken ons daarom tot enkele algemene bedenkingen. Doorheen de grote thema's tekende zich één tendens af: die van een toenemende verwetenschappelijking of het streven ernaar. De geschiedenis wil een wetenschap zijn en om haar

fundamenten te verstevigen gaat ze meer en meer te rade bij de filosofie, niet enkel bij haar retoriek maar ook bij haar jargon. Deze evolutie werpt het probleem op van de leesbaarheid van bepaalde bijdragen en de verhouding tussen geschiedenis en maatschappelijke vraag. Vragen over de methode en de legitimiteit van het discours en de praktijken van de geschiedenis moeten in hetzelfde perspectief worden geplaatst. De vraag, die al deze kwesties overstijgt, heeft betrekking op de professionalisering, de legitimiteit van bepaalde praktijken, de twijfels die ze oproepen en de modaliteiten van de kennisoverdracht.

Bij de andere onderwerpen die in Olso aan bod kwamen moet gewezen worden op het belang van alle groepen die werken over 'gender'. Die vragen resulteren vandaag in onderzoek over mannelijkheid en de representatie ervan. Dit 'nieuw onderzoek' is bijzonder stimulerend in die zin dat oude zekerheden op een vruchtbare wijze in vraag worden gesteld. Ze passen tevens in het pluralisme van benaderingen, dat ons bewust maakt van de noodzakelijke bescheidenheid van elk onderzoeksopzet. Een andere vaststelling die tot bescheidenheid noopt is het fenomeen van 'modes'. Meer en meer blijkt dat sommige onderwerpen behoren tot de waan van de dag. Ze leiden tot reflecties die te snel zekerheden worden en terecht enkele jaren later gecontesteerd worden. Zo bijvoorbeeld de "*linguistic turn*", bewierookt in Montréal en met reden aangevallen in

Olso. Het fenomeen van de 'historiografische modes' geeft aanleiding tot een andere bedenking. Moet de historicus toegevingen doen om aan een vraag te voldoen en te snel bijdragen produceren die op het eerste gezicht verleidelijk zijn, maar betwistbaar wanneer ze grondig worden geanalyseerd? Verdient de geschiedenis niet beter?

Oudere thema's werden aan de hand van een andere lezing opnieuw onderzocht. De sociale geschiedenis overstijgt het onderzoek naar sociale bewegingen en buigt zich over de notie 'arbeid' en de evolutie ervan in tijd en ruimte. De geschiedenis van de opvoeding spitst zich toe op de maatschappelijke praktijken van schrijven en lezen.

Kortom, de balans kan enkel genuanceerd zijn. Dit soort colloquia is nuttig en zelfs noodzakelijk, maar de informele discussies of de meer bescheiden sessies zijn vaak produktiever dan vele plenaire vergaderingen die meer weg hebben van een show (ook al kan de geschiedenis soms show zijn) dan van een wetenschappelijk colloquium.

We menen dat de aanwezigheid en de rol van Eric Hobsbawm ¹ moet worden in de verf gezet. Ver van het steriel afwijzen van geëngageerde geschiedenis, versterkt zijn deelname de overtuiging dat voor een discipline in harmonie met zichzelf, het moment is aangebroken voor debatten zonder vooringenomenheid.

Chantal Kesteloot.

---

¹ Auteur van *Een eeuw van uitersten. De twintigste eeuw, 1914-1991*, Utrecht, Het Spectrum, 1999, 723 p.

De uitdaging van de internationalisering

Een eerste vaststelling is de steeds toenemende internationalisering van het onderzoek. Op het congres waren verschillende nationaliteiten en continenten vertegenwoordigd. De internationalisering van het onderzoek wordt niet enkel weerspiegeld in het groot aantal vertegenwoordigde landen, maar ook in de wijze waarop onderzoek tot stand komt en wordt voorgesteld.

Een eerste type is de presentatie van min of meer afgeronde onderzoeksresultaten van goed functionerende bestaande netwerken die elkaar op regelmatige basis ontmoeten. De presentatie op de conferentie is dan een soort ‘vooraankondiging’ van een boek. Dat was het geval met de sessie over de band tussen economie en staatsvorming. Een andere benadering zijn sessies waarin onderzoekers samengebracht worden die minder gestructureerde contacten onderhouden en eerder het eigen lopend onderzoek voorstellen. Hun resultaten zijn minder ‘afgerond’ en zijn vooral interessant om nieuwe thema’s in het licht te stellen (bv. de sessie over coöperatieven en staat).

De Angelsaksische wereld, zowel de USA als Groot-Brittannië, was op de conferentie zeer goed vertegenwoordigd. Dat heeft te maken met de taalvoorsprong – ook in de historische wereld wordt het Engels meer en meer de *lingua franca* – met het aantal onderzoekers en met tradities. Niettemin was de prominente aanwezigheid van Duitse onderzoekers opvallend. Is het niet te verwachten dat het gewicht van Duitse benaderingswijzen en thema’s (cfr de *Alltagsgeschichte* en het belang voor de studie van de Tweede Wereldoorlog) in

de toekomst zal toenemen? De val van de Muur kan ook op dit terrein de bestaande verhoudingen in vraag stellen. Een aantal landen van het voormalige Oostblok behoorden voor de Tweede Wereldoorlog tot de Duitse culturele invloedssfeer. Zullen zij zich opnieuw op Duitsland oriënteren of integendeel direct aansluiting zoeken bij de Angelsaksische wereld? In het eerste geval zal de impact van de Duitse historici internationaal nog toenemen. Nu al is hun positie internationaal sterk. Er worden talrijke boeken van hoge kwaliteit gepubliceerd, die vaak het werk zijn van grote onderzoeksgroepen. Deze publicaties zijn door de band echter minder gekend dan die van Franse en Angelsaksische auteurs.

De groeiende internationalisering wordt ook weerspiegeld op het infrastructurele vlak. Dat bleek o.m. in de sessie over historische tijdschriften. Historiebladen komen meer en meer in handen van grote internationaal opererende academische en commerciële uitgeverijen. Dat impliceert dat commerciële wetmatigheden een grotere rol gaan spelen. Tijdschriften uitgeven moet rendabel en liefst winstgevend zijn. Dit heeft consequenties, zowel voor de tijdschriften zelf als voor de gebruikers/kopers. Zo wordt het wellicht in de toekomst minder gemakkelijk een tijdschrift op de markt te houden dat artikelen in verschillende talen publiceert. Meertaligheid wordt eerder gezien als een belemmering dan als een troef voor marketing en verkoop. Een ander gevolg zijn de stijgende prijzen van de abonnementen. Niet alleen voor de individuele lezers, maar ook voor de bibliotheken kan dit leiden tot financiële problemen. Vraag is

of hierdoor de leefbaarheid en de diversiteit van de tijdschriften op lange termijn niet op de helling komt te staan. Of hoeft dit geen probleem te zijn in de toekomst omdat tijdschriften met een klein lezerspubliek langs elektronische weg kunnen verschijnen, met een minimum aan kosten ?

Deze twee tendensen – internationalisering en ‘vermarkting’ van het onderzoek – zijn nieuwe uitdagingen voor de ‘nationale historische gemeenschap’ en de onderzoeksinstellingen. Een eerste vraag is op welke manier deel te nemen aan de internationalisering en welke strategie daarbij best wordt gevolgd. Een mogelijkheid is de sterke stroomlijning van het onderzoek. Voordeel is een groeiende efficiëntie maar een mogelijk nadeel een verarming op het vlak van de onderzoeksdomeinen, want de inspanning zal worden geconcentreerd op enkele specialismen. Een tweede vraag is die naar de verhouding tussen de nationale en de internationale onderzoeksinspanning. Dreigt niet een zekere ‘verschraling’ van het nationale onderzoek wanneer al te eenzijdig de nadruk wordt gelegd op het internationale niveau ? Wat zullen de gevolgen zijn voor de nationale historische tijdschriften ? Zullen gereputeerde onderzoekers nog bereid gevonden worden daarin te publiceren ? Daarbij aansluitend kan de vraag worden gesteld

welke rol nationale historische tijdschriften nog zullen kunnen spelen. Zullen zij aan betekenis verliezen bij een volgehouden internationalisering of functioneren als een soort ‘leerschool’ voor jonge onderzoekers, vooraleer de stap wordt gezet naar de internationale publicatiekanalen ?

De groeiende internationalisering zal hoe dan ook financiële implicaties hebben. Bibliotheken die ‘bij’ willen zijn en hun gebruikers de meest recente informatie willen bieden zullen steeds meer moeten investeren in de aankoop van boeken en tijdschriften. De mogelijkheden die het internet biedt om informatie goedkoper te maken (‘on-line abonnement’) zal zo kan worden verwacht slechts een gedeeltelijke compensatie bieden.

Internationalisering vraagt ook investering in termen van verplaatsingen en uitwisseling van onderzoekers. Bovendien hebben onderzoekscentra nog andere opdrachten, o.m. in het kader van de publieke dienstverlening. Het zal erop aankomen de verschillende taken te combineren met de internationalisering. Samenwerking met buitenlandse centra met een gelijkaardig profiel en de uitbouw van een netwerk lijkt een haalbare strategie. Dit laat ook toe nationale en internationale onderzoeksinspanningen te koppelen.

Dirk Luyten

Moussa Lasouad behaalde op 30 juni 2000 zijn diploma van drukker en werd in november tot technicus der vorsing bevorderd.

Waait er een nieuwe wind door het Internationaal Comité van de Tweede Wereldoorlog ?

Het Internationaal Comité, dat opgericht werd in volle koude oorlog onder de hoede van Henri Michel, fungeerde lange tijd als overleg- en informatieorgaan van de nationale comités voor oorlogsgeschiedenis uit Oost en West. Het beantwoordde aan een periode waarin die geschiedenis vooral door officiële organismen werd uitgedragen. Het Comité speelde vanzelfsprekend de rol van stimulator bij het promoten van de oorlogsgeschiedenis en werd daarom totaal genegeerd, zonet gering-schat door het universitair onderzoek. De organisatie die enkele tientallen nationale comités verenigde, moedigde de studie van deze periode aan in de vijf werelddelen en leverde zo baanbrekend werk.

Zijn oorsprong en aard impliceerden een zware structuur en dito procedures die veeleer aansloten bij diplomatieke dan bij wetenschappelijke gewoontes. Het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog heeft vooral sinds een tiental jaar, met nieuwe probleemstellingen en methodes, vaste voet gekregen in de wetenschappelijke wereld. De ontwikkeling ervan gebeurde dus grotendeels buiten de officiële comités om en dat volledig in het voordeel van het onderzoek. Sinds de val van de Muur ontwikkelde zich ook in het Oosten voorzichtig onafhankelijk onderzoek, maar vreemd genoeg wisten de wetenschappelijke kringen van weleer zich, met dezelfde personen en hetzelfde stereotiepe taalgebruik, te handhaven. Onafhankelijke onderzoekers die werken aan een echte geschiedschrijving worden nog steeds uitgesloten. Al geldt dit niet voor alle domei-

nen, voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, lange tijd onderdeel van de militaire geschiedenis, is het minste dat gezegd kan worden dat ze niet van de veranderingen kon genieten. Het in Oslo georganiseerde colloquium getuigde daarvan. Vermits de deelnemers uit het Oosten spraken als ‘vertegenwoordigers van hun comité’, mochten wij, naast enkele zeer interessante bijdragen (zie het opmerkelijke *Bulletin*, gepubliceerd door het IHTP), luisteren naar een aantal voorbeelden van nietszeggende lezingen. Behoorlijk veel tijdverlies op een congres met talloze mogelijkheden en een volle agenda !

Al die redenen die het bestaan zelf van het Comité in vraag stellen, hebben ertoe bijgedragen dat het ledenaantal als sneeuw voor de zon smolt en tot minder dan twintig daalde. Tijdens de algemene vergadering hebben dan ook enkele ‘relschoppers’ de nomenklatura van het veel te uitgebreide bureau op de korrel genomen en het vertrek geëist van enkele stokoude ‘monumenten’ ervan.

Wij gaan er prat op die reactie te hebben uitgelokt die geleid heeft tot het toekennen van een mandaat aan een dynamische ploeg (voorzitter Gerhard Hirschfeld, secretaris-generaal Pieter Lagrou, penningmeester Peter Romijn), om binnen de twee jaar nieuwe statuten, een nieuwe en eenvoudiger structuur en een open en dynamisch programma voor te stellen. Indien dit op een mislukking uitloopt, dan kan een dergelijk comité niet langer gerechtvaardigd worden.

José Gotovitch

Oostenrijk 1934-2000, de oorsprong van een ontsporing

Het langs democratische weg aan de macht komen van een extreem-rechtse partij in een democratisch land wekte hevige beroering en gaf aanleiding tot verschillende initiatieven op politiek, academisch en diplomatiek vlak.

Ons terrein is dat van het historisch inzicht in het verleden dat inwerkt op het heden. Zo heeft het SOMA Dr. Garscha, een Oostenrijkse collega en onderzoeker aan het Oostenrijkse Centrum voor de geschiedenis van het verzet (*Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes*), uitgenodigd om ons te informeren over de werkelijke relatie tussen Oostenrijk en het Derde Rijk en de merkwaardige evolutie van de herinnering aan het verleden in zijn land. Tijdens dezelfde manifestatie situeerde Alain Colignon, navorser van het SOMA die in de belangstelling kwam met verschillende artikels en lezingen over extreem-rechts in Europa, de 'ontsporing' in een context die terugging tot het begin van de eeuw.

De duidelijkheid en de pedagogische waarde van deze teksten hebben er ons toe gebracht ze via het *Berichtenblad* voor iedereen toegankelijk te maken. Daarna volgt een voorstelling van de werkzaamheden van een Oostenrijks centrum dat een nuttig wetenschappelijk werk verricht: het onderzoekscentrum naoorlogse justitie.

Moge dit dossier een wezenlijke en doeltreffende documentatie zijn voor wie zich voor het verleden interesseert en soms door het heden verontrust wordt.

José Gotovitch

Oostenrijk, het slechtere Duitsland ?

Feiten en legenden inzake de houding van Oostenrijk tegenover het Derde Rijk vóór en na 1938 en de verwerking ervan na 1945

Toen de Europese Unie nog Europese Gemeenschap heette en slechts 12 landen omvatte, verscheen in Frankrijk een boek onder de titel *L'Autriche – Treizième des Douze ?*, toen nog als vraag geformuleerd omdat de auteur, in dit vandaag nog altijd lezenswaardig boek, onder andere de verschillende bezwaren tegen een toetreding van Oostenrijk behandelde. De auteur, Felix Kreissler, gedurende vele jaren hoogleraar aan de *Université de Haute Normandie* in Rouen en oprichter van het zesmaandelijks academische tijdschrift *Austriaca*, heeft zich gedurende tientallen

jaren ingespannen om een Franstalig publiek vertrouwd te maken met de Oostenrijkse geschiedenis. Hij hield zich vooral bezig met de verstoorde verhouding van de Oostenrijker tot zichzelf en zijn geschiedenis. Vandaag zijn niet enkel germanisten en historici, maar ook het brede publiek in deze kwesties geïnteresseerd, en deskundigen zoals Felix Kreissler worden veel gevraagd voor interviews.

De verhouding van Oostenrijk tot het nationaal-socialisme vormt het meest complexe probleem van de recente geschiede-

nis van het land. Ik zal me tot twee vragen beperken: Ten eerste de historische verhouding tussen Oostenrijk en Duitsland; ten tweede de houding van de Oostenrijkse staat en de Oostenrijkse bevolking tegenover de nationaal-socialistische misdrijven en de medeverantwoordelijkheid van de Oostenrijkers daarvoor.

Breuklijnen in de binnenlandse politiek 1933-1938

De regeringen van Engelbert Dollfuss en zijn opvolger Kurt Schuschnigg voerden tussen 1933 en 1938 een oorlog op twee fronten, tegen de linkse *en* tegen de rechtse oppositie. In 1932 hadden de nationaal-socialisten niet alleen in Duitsland, maar ook in Oostenrijk spectaculaire verkiezingssuccessen geboekt. Na de machts-overname van Hitler in Duitsland probeerden zijn aanhangers in Oostenrijk, via terreur en massale propaganda, ook in dat land een nationaal-socialistische revolutie af te dwingen. Na een bloedige terroristische aanslag in juni 1933 werd de nazi-partij in Oostenrijk verboden. De Oostenrijkse nazi's bleven echter vanuit de clandestiniteit terroristische aanslagen plegen. Korte tijd geleden hebben we op het *Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes* (samen met het *Karl-Vogel-sang-Institut* van de *Österreichische Volkspartei*) een onderzoeksproject opgezet dat tot doel heeft de slachtoffers van deze nazi-terreur *vóór* 1938 te onderzoeken.

Na de moord op bondskanselier Dollfuss in juli 1934 slaagde de regering er na twee dagen in de nationaal-socialistische poging tot staatsgreep te verijdelen. De evolutie die Oostenrijk na 1945 doormaakte kan niet begrepen worden zonder die traumatische ervaring van de twee burgeroor-

logen in het jaar 1934 (12 februari en 25 juli). Diepe breuklijnen doorsneden de Oostenrijkse maatschappij:

- Tussen sociaal-democraten en conservatieven was er geen verzoening mogelijk: de regering had het bondsleger met artillerie op de arbeiderswoningen doen schieten en zwaargekwetste arbeidersfunctionarissen opgeknoopt.
- Tussen conservatieven en nationaal-socialisten stond de moord van de nazi's op bondskanselier Dollfuss.
- En tussen sociaal-democraten en nazi's bestonden niet enkel ideologische tegenstellingen, maar ook de reële ervaring van het naburige Duitsland waar de NSDAP, die in Oostenrijk propaganda voerde voor de herinvoering van de democratie, massaal arbeidersfunctionarissen in concentratiekampen opsloot.

Oostenrijkse historici en politicologen redetwisten er vandaag nog altijd over of het reeds door tijdgenoten als austrofascistisch omschreven regime, in politicologische zin 'fascistisch' kan worden genoemd. Ik blijf hierna deze term gebruiken, niet omdat ik een debat over de definitie van fascisme wil beginnen, maar wel om te wijzen op een feit van meer doorslaggevende betekenis: als in Oostenrijk gesproken wordt over 'fascisme', bedoelt men niet automatisch het nationaal-socialisme.

De Oostenrijkse bevolking maakte twee fascistische dictaturen mee: die tussen 1934 en 1938, met weliswaar kampen en standrecht, maar op geen enkele manier te vergelijken met de bloedige massaterreur van het nationaal-socialisme; en de nazi-heerschappij van 1938 tot 1945, toen Oostenrijk deel uitmaakte van het Groot-Duitse Rijk.

De houding tegenover Hitler-Duitsland

De houding van het austrofascistische regime ten overstaan van de grote Duitse buur was ambivalent. Bondskanselier Schuschnigg, de opvolger van de vermoorde kanselier Dolfuss, was weliswaar een monarchist, maar net zoals keizer Franz Josef zichzelf beschouwde als ‘Duitse vorst’, was ook Schuschnigg in de ban van de zogenaamde Duitse missie van Oostenrijk. Dat ging zo ver dat hij vlak voor de aangekondigde intocht van de Duitse *Wehrmacht* in maart 1938 het Oostenrijkse bondsleger schietverbod oplegde om – zoals hij in zijn laatste radiotoespraak zei – geen ‘Duits broederbloed’ te vergieten. Anderzijds poogde de regering Schuschnigg echter om tegenover Hitler-Duitsland een zelfstandige koers te

varen en aan de constante dreiging en druk vanuit Berlijn te weerstaan. Toen begin 1938 een Duitse inval dreigde, deed een deel van het regime pogingen om tot een akkoord te komen met de illegale arbeidersbeweging. En ze vonden er gesprekspartners, vooral dan bij de *Kommunistische Partei* die toentertijd de theorie van Oostenrijk als zelfstandige, van de Duitse te onderscheiden natie ontwikkelde en die, omwille van de groeiende dreiging van Hitler-Duitsland, zelfs bereid was met nazi-tegenstanders uit de regering samen te werken.

De Oostenrijkse diplomatie heeft na 1945 steeds weer gewezen op het verzet van de Oostenrijkse staat tegen de met druk en terreur tussen 1933 en 1938 opererende grote buur. Dat is weliswaar juist, maar toch slechts de halve waarheid. Want

Wenen, maart 1938: de nazi's controleren de effectieve aanwezigheid van partijleden op de kiezerslijsten.
(Coll. SOMA)

12 maart 1938: Duitse troepen trekken de Duits-Oostenrijkse grens over te Kufstein-Kieferfelden. De Ostmark maakt opnieuw deel uit van het Reich. (Coll. SOMA)

kopstukken van de austrofascistische staatspartij, het zogenaamde *Vaterländische Front*, onderhandelden voortdurend met vertegenwoordigers van de illegale nazi-partij, nog steeds in de hoop ze te kunnen temmen. Enkele critici van de huidige Oostenrijkse regering hebben bondskanselier Schüssel op deze ervaring gewezen. Men heeft daarop terecht gerepliceerd dat de huidige FPÖ niet te vergelijken valt met de illegale NSDAP van de jaren dertig. Maar de Oostenrijkse politieke partijen mogen dan al hun uiterlijke vorm en een belangrijk deel van hun traditionele ideologische kernideeën gemoderiseerd hebben, aan de politieke fundamenteën werd niets wezenlijks veranderd.

Bij de ontmoeting tussen Hitler en Schuschnigg in februari 1938 moest de Oostenrijkse bondskanselier zijn stafchef,

die de nazi's vijandig gezind was, afzetten en een vooraanstaand katholiek nationaal-socialist, Seyss-Inquart, tot minister van Binnenlandse Zaken benoemen. Ik wil het dilemma waarmee de regering Schuschnigg te maken had niet onderschatten, – maar van een heldhaftig verzet was hoe genaamd geen sprake ! Gebrek aan heldenmoed kan men niemand verwijten, maar de austrofascistische regering kan wel iets anders aangewreven worden. Ik wil nu niet ingaan op de vraag of het een democratie dan wel een dictatuur betrof – de democratie was in die periode nergens in Europa populair. Van meer doorslaggevend belang is dat het regime door een uiterst asociale bezuinigingspolitiek met gigantisch hoge werkloosheidscijfers en een door de politiek veroorzaakte massale armoede de massa als het ware recht in de armen van de nazi's gedreven heeft. Men

achtte een sterke *Schilling*, door de regeeringspropaganda Alpendollar genoemd, belangrijker dan het lot van honderdduizenden families. En dat in een periode waarin in Duitsland als gevolg van de wapenproductie hoogconjunctuur heerste. De tweede factor waarmee de Oostenrijkse regering onrechtstreeks de weg voor Hitler vrijmaakte, had met een cultureel probleem te maken. Door zijn sterke binding met de Katholieke Kerk en het ideologisch teruggrijpen naar de tijd van voor de Franse Revolutie had het austrofascistische regime weinig tegen het nationaal-socialisme in te brengen bij de vele, vooral jonge mensen, die de NSDAP toen zagen als een “moderne vernieuwingsbeweging”. De uiteindelijk doorslaggevende foutieve *politieke* beslissing van het regime was dat pas toen het al te laat was een compromis gezocht werd met de enig mogelijke bondgenoot tegen het bruine gevaar, de in de illegaliteit gedreven en door de politie vervolgd arbeidersbeweging. Zelfs in de dagen vóór de Duitse intocht van maart 1938 kon men er maar niet toe besluiten de sociaal-democratie en de vakbonden opnieuw toe te laten.

In de loop van het jaar 1937 raakte de situatie in een stroomversnelling – niet alleen omdat Hitler-Duitsland openlijk een expansionistische koers insloeg, maar ook omdat de illegale NSDAP in Oostenrijk zelf haar ledenaantal van 70.000 op 105.000 kon brengen. De nieuwe leden werden voor een groot deel gerekruteerd uit ambtenaren, politiemensen, soldaten. Uit de overheidsbureaucratie dus. Daar had men blijkbaar het geloof opgegeven dat de regering tegen de Duitse druk bestand zou blijven. Met anticiperende gehoorzaamheid had men de komende machtswissel al geaccepteerd. Zo kan

onder meer het feit verklaard worden dat in 1938, na het ontslag van telkens enkele dozijnen joden en een al even kleine hoeveelheid van uitgesproken nazi-tegenstanders, het volledige Oostenrijkse bondsleger en de volledige Oostenrijkse politie de eed zwoer op Adolf Hitler.

De Anschluss, 1938

Toen hij kort na de burgeroorlog van februari 1934 Wenen bezocht en de kapotgeschoten arbeiderswoningen zag, schreef de bekende Sovjetrussische publicist Ilja Ehrenburg in een reportage dat alleen *herr Hitler* reden tot vreugde had, want iemand anders – met name Dolfuss – had voor hem het vuile werk opgeknapt, terwijl hij – Hitler – dit land nu als ‘bevrijder’ zou kunnen binnentrekken. Verscheidene nazileiders probeerden in 1938 inderdaad op die wijze toenadering te zoeken tot de arbeiders: *“Ihr seid von den Schwarzen entlassen und in die Internierungslager gesteckt worden – wir auch. Die Schwarzen verlangten Duckmäusertum – wir vergattern die Barrikadenkämpfer”* (“Julie werden door de zwarten afgedankt en in interneringskampen gestopt – wij ook. De zwarten wilden dat jullie je mond hielden – wij verschaften de barricadenstrijders een kader”). Bij enkelen viel deze demagogie in goede aarde. Maar voor de massale aanhang van het nationaal-socialisme gaf niet de propaganda, wel dat wat de nieuwe heren de mensen te bieden hadden – arbeid, brood en onderdak – de doorslag. Werk in de bewapeningsindustrie – woningen van de joodse families. Tussen 1938 en 1940 verjoegen de nationaal-socialisten in Wenen 70.000 joodse families uit hun huizen, waarin nu de zogenaamde *“Volksgenoss(inn)en”* (volks-genoten), van wie een deel vroeger in

22 maart 1938: Inhuldiging van de Adolf Hitler-Platz te Wenen.
Het portret van de Führer wordt in de bloemetjes gezet.
(Coll. SOMA)

krottenbuurten gewoon had, konden intrekken. Het ging om precies evenveel woningen als wat het sociaal-democratische gemeentebestuur van het rode Wenen tussen 1923 en 1933 met het geld van een erg progressieve belasting op woningen gebouwd had. (In 1933 had de Christelijk Sociale regering het Weense bouwprogramma via bureaucratische en fiscale maatregelen onmogelijk gemaakt.) Voor tienduizenden mensen was racisme lonend en het bracht een verbetering van hun levensstandaard ten koste van anderen.

Dat zijn ervaringen die deze mensen – vanzelfsprekend onbewust – als een slecht geweten met zich meedragen. Slechts weinigen gaan op dit probleem in, de meesten reageren met een koppige afwijzende houding. In Wenen staan huizen waarvan de oude bewoners in 1988 totaal ongegeneerd de 50ste verjaardag van het betrekken van die nieuwe, grote woning vierden. Tot in 1938 leefde de familie Hilberg in een huis in de *Wallensteinstrasse* in het 20ste district. In maart 1938, zo vertelt de beroemde holocaustonderzoeker Raoul Hilberg, stond een SA-man met getrokken wapen voor de deur en eiste dat de Hilbergs hun woning zouden verlaten. Toen Hilberg in de jaren zestig met een vriend Wenen bezocht, gingen ze het bewuste gebouw binnen en zagen ze aan de deur van de woning van de Hilbergs een bordje met de naam van de SA-man die hen toentertijd uit de woning gegooid had. Hilberg belde aan, een oudere vrouw deed open en toen zijn vriend zei: “We zoeken eigenlijk de familie Hilberg, die heeft hier toch ooit gewoond?”, wist de vrouw (duidelijk de weduwe van de SA-man uit 1938) onmiddellijk waarover het ging en bracht ze stotterend uit: “Die zijn in de oorlog

weggetrokken, maar er is hen toen niets overkomen !”.

De zogenaamde *Anschluss* van maart 1938 betekende, behalve een catastrofe voor de Oostenrijkse joden, drie dingen. In de eerste plaats was het een militaire gewelddaad, met name het binnentrekken van Oostenrijk door de Duitse *Wehrmacht*. Het betekende echter evenzeer de machts-overname – vergemakkelijkt door Berlijnse dreigementen en de verzetsloze capitulatie van de austrofascistische regering – door de nationaal-socialisten in Oostenrijk zelf en dat al uren vooraleer de eerste Duitse soldaat een voet op Oostenrijkse bodem had gezet. Tenslotte betekende de *Anschluss* ook de aanhechting van Oostenrijk bij het Derde Rijk. Het belangrijkste gevolg daarvan voor de bevolking was niet dat een staat van de landkaart verdween, maar wel dat meer dan één miljoen Oostenrijkers bij het Duitse leger ingelijfd werd en daardoor zowel deelachtig werd aan de zegevierende veroveringsveldtochten en de daaropvolgende nederlagen (die velen vandaag nog altijd niet verwerkt hebben) als aan de talrijke misdrijven van de *Wehrmacht*.

De jaren na de oorlog

Toen door vertegenwoordigers van de drie democratische partijen SPÖ, ÖVP en KPÖ op 27 april 1945 in Wenen de Tweede Republiek Oostenrijk werd geproclameerd, werd in grote delen van Oostenrijk nog gevochten. En tijdens deze gevechten van de Duitse *Wehrmacht* op Oostenrijkse bodem vochten Oostenrijkers in Duits uniform tegen de Geallieerden die hun land bevrijdden. Voor miljoenen Oostenrijkers betekende de bevrijding in eerste instantie de nederlaag en de bezetting

door de Geallieerden. Met de term ‘bezettingstijd’ bedoelde men in Oostenrijk nooit de periode van 1938 tot 1945, maar altijd alleen maar de tien jaar durende geallieerde bezetting van 1945 tot aan het staatsverdrag van 1955.

Maar al zeer snel begrepen zeer veel Oostenrijkers welke kans hen door de Geallieerden geboden werd toen die in 1943 tijdens hun conferentie in Moskou Oostenrijk uitriepen tot eerste slachtoffer van Hitler. Niemand wou weten van medeplichtigheid aan de oorlog en de begane misdaden door deelname van haast het volledige mannelijke deel van de Oostenrijkse bevolking aan de veldtochten van de Duitse *Wehrmacht*; van de betrokkenheid van grote delen van de Oostenrijkse politie bij de nazi-misdaden in Oostenrijk en de bezette gebieden; van de leidende rol van Oostenrijkse ambtenaren bij de organisatie en de uitvoering van de holocaust. Ook de Oostenrijkse Voorlopige Regering niet. Die ondernam weliswaar een en ander op het vlak van de opsporing en de bestraffing van NS-misdaden: 43 daders werden door zogenaamde *Volksgerichte* (volksrechtbanken) ter dood veroordeeld, honderden anderen tot lange gevangenisstraffen. Maar op de kwestie van de onrechtstreekse betrokkenheid van brede lagen der bevolking bij deze misdrijven wou deze regering niet ingaan, want dan had ze moeten besturen tegen de meerderheid van de bevolking in. Maar de misdrijven hadden wel degelijk plaatsgevonden en rechtszittingen brachten elke week nieuwe gruwelijkheden aan het licht. De bijzondere Oostenrijkse manier om hiermee in het reine te komen had twee kanten. Aan de ene kant werd het nationaal-socialisme afgedaan als een Duitse zaak en daardoor enigszins geëxterritoria-

liseerd. Het zich afzetten van het heropgerichte Oostenrijk tegen het nationaal-socialisme was ook in de eerste plaats een zich afzetten tegen Duitsland. Oostenrijkse kranten stelden in artikels de zogenaamd van nature uit agressieve, oorlogszuchtige Duitsers tegenover de zogenaamd van nature uit verzoeningsgezinde, vredelievende Oostenrijkers. Anderzijds werd binnen Oostenrijk alle schuld afgeschoven op de 100.000 zogenaamde ‘illegalen’. Dat waren diegenen die reeds NSDAP-lid waren vóór 1933, het jaar waarin die partij verboden werd. De denazificatie, maar ook de gerechtelijke vervolging, begon in de allereerste plaats bij hen en liet de opportunisten uit 1938 in grote mate ongemoeid. Pas na hevige discussies binnen de Voorlopige Regering werd een wet op de oorlogsmisdaden aangenomen die oorlogsmisdaden en misdaden tegen de mensheid strafbaar maakte, onafhankelijk van het partijlidmaatschap van de dader.

Toch bleef men de ‘illegalen’ als hoogverraders beschouwen omdat ze door hun lidmaatschap van de NSDAP vóór 1938 de *Anschluss* mogelijk gemaakt hadden.

Verdringing van de NS-misdaden

Wat Oostenrijk bij de bestraffing van de NS-misdaden in de periode onmiddellijk na de oorlog gedaan heeft, is beslist aanzienlijk te noemen en kan een internationale vergelijking doorstaan. In de jaren zestig en zeventig was de toestand volledig anders. In die tijd waren er niet alleen nauwelijks processen wegens NS-misdaden, ze eindigden bovendien in vele gevallen met schandelijke vrijspraken. Maar deze opmerkelijke prestatie van de Oostenrijkse justitie is vandaag nagenoeg vergeten. De oorzaak hiervoor brengt ons

bij één van de centrale problemen van de politieke cultuur in Oostenrijk. Oostenrijk beschouwde zichzelf als “*erstes Opfer*” (eerste slachtoffer) van Hitler-Duitsland. Slachtoffers begaan geen misdaden. Wie echter niet over de misdadigers wil praten, mag ook niet aan hun bestraffing herinneren. Met andere woorden: de eerste verdringing, die van de NS-misdrijven, leidde tot de tweede, die van de bestraffing ervan.

En als gevolg van dit verdringingsproces – dat bijna de volledige Oostenrijkse naoorlogse samenleving, met inbegrip van de media en het school- en opleidingswezen in zijn greep had – werd tegelijk ook het verzet verwaarloosd. Wie niet wou praten over de juichende massa’s die Hitler verwelkomden, diende ook te zwijgen over diegenen die toen reeds opgesloten waren of het verzet organiseerden. Wie niet wou praten over de honderden Oostenrijkers die in dienst waren van de *Gestapo*, moest ook de – veelal Oostenrijkse – slachtoffers van deze ambtenaren van de *Gestapo* vergeten. Deze ‘verwaarlozing’ van het verzet betrof het leven en sterven van de verzetsstrijdsters en –strijders zelf, maar ook wat aan hen herinnerde. Vaak werden nieuwe straatnamen afgeschaft of herdenkingsborden weggehaald omdat het toch ‘maar’ om communisten ging.

Terwijl verzetsleden binnen de politieke partijen toch nog altijd een, weliswaar weinig invloedrijke, lobby vormden, werden de zowat 65.000 Joden die door de nazi’s werden vermoord en de 130.000 joden die hadden moeten vluchten totaal vergeten. Tot voor kort kenden we niet eens de namen van de slachtoffers. Sinds enkele jaren worden ze in het *Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes* in een grote databank opgeslagen.

Tot op vandaag weten we niet wat van hen gestolen werd. Pas in 1999 heeft de Oostenrijkse bondsregering een commissie van historici in het leven geroepen die dat moet onderzoeken.

En pas sinds enkele jaren wordt gesproken over de ca. 900.000 dwangarbeid(st)ers, die in de periode van het Derde Rijk in Oostenrijk ingezet werden. Het verzet tegen hun schadeloosstelling onder de Oostenrijkse bevolking – en binnen alle grote partijen – is zo groot, dat tot nog toe geen enkele regering het gewaagd heeft de kwestie van de schadeloosstelling van de enkele tienduizenden die vandaag nog in leven zijn, ernstig aan te pakken. Pas de huidige bondsregering heeft daarvoor een verantwoordelijke aangesteld, de voormalige voorzitter van de Nationale Bank Schaumaier, en onderhandelingen zijn reeds gestart. (Alleszins wordt, vooral van FPÖ-zijde, gepoogd de kwestie van de schadeloosstelling van dwangarbeid(st)ers in nazi-Duitsland te koppelen aan een *Wiedergutmachung* door de Tjechische en Sloveense regeringen voor de in 1945-1946 uit Tsjechoslovakije en Joegoslavië verdreven “volksduitsers”). De houding van alle Oostenrijkse regeringen tot aan het begin van de jaren negentig was: “Wij zijn zelf slachtoffer !” en “Oostenrijk bestond niet als staat tussen 1938 en 1945, wie schadeloosstelling wil moet zich tot Duitsland richten !”.

Gedeeltelijke teruggave van bezittingen en schadeloosstellingen voor gevangenschap in nationaal-socialistische concentratiekampen waren weliswaar voorgekomen, maar bepaalde groepen van slachtoffers – zoals Sinti en Roma of homoseksuelen – moesten tientallen jaren wachten om als slachtoffers van de nazi-terreur te worden

erkend. Het hoofdprobleem was evenwel dat de hele zogenaamde *Opferfürsorge* (slachtofferhulp) – zoals het woord het al zegt – volledig als sociale maatregel werd geconcipieerd. En elke toegeving aan de nazi-slachtoffers werd gekoppeld aan een financiële tegemoetkoming voor de veel grotere groep van de zogenaamde “*Kriegsopfer*” (oorlogsslachtoffers), met name de soldaten van de Hitler-*Wehrmacht* en hun nabestaanden. Die hadden ook binnen elke partij een machtige lobby en waren ook interessant als kiezer. Er was geen FPÖ nodig om in de jaren vijftig in elk dorp een oorlogsmonument op te richten voor de soldaten die zogenaamd voor hun vaderland gesneuveld waren. (Op geen enkele van deze monumenten staat dat ze als lid van een vreemd leger, dat Oostenrijk in 1938 geannexeerd had, gesneuveld zijn.)

Veranderde politieke visie in de nasleep van de discussie over Waldheim

De coalitieregeringen van de conservatieve *Österreichische Volkspartei* en de *Sozialdemokratische Partei* poogden angstvallig alles te vermijden wat zou kunnen overkomen als bekentenis van de verantwoordelijkheid van de Oostenrijkse staat voor de NS-misdaden die door Oostenrijkers begaan waren. Pas op acht juli 1991 legde de toenmalige sociaal-democratische bondskanselier Vranitzky namens de bondsregering een verklaring af waarin voor het eerst erkend werd dat de Oostenrijkse nazi-daders niet opgehouden hadden Oostenrijker te zijn, alleen maar omdat ze hun misdaden grotendeels begaan hadden in Duits uniform. Ze waren uit de Oostenrijkse samenleving voortgekomen, waren in Oostenrijk antisemiet en

nationaal-socialist geworden en hadden, voor zover ze oorlog en naoorlog overleefd hadden, in de Tweede Republiek opnieuw hun posities, velen zelfs leidende posities, ingenomen.

Deze ommezwaai in het standpunt van de regering was in eerste instantie de uitdrukking van de politieke eerlijkheid van de toenmalige bondskanselier van wie de familie zelf connecties had met het anti-fascistisch verzet. Het was echter evenzeer een reactie op overdrijvingen in de andere richting. Tijdens de toelichtingen op het einde van de jaren tachtig bij het oorlogsverleden van Kurt Waldheim werd niet zelden het aandeel van de Oostenrijkers in de NS-misdaden zo voorgesteld alsof de Oostenrijkse nazi's wel erg onmenselijk geweest waren en alsof ze achteraf hun misdaden wel erg goed hadden kunnen verbergen. (Ook in de huidige discussie heeft men overigens vaak de indruk alsof de Oostenrijker een wel erg vreselijke variant van de onsympathieke Duitser geweest moet zijn). Zo'n opvatting past weliswaar in het zelfbeeld van vele Oostenrijkers, dat varieert van zelfmedelijden tot zelfhaat, maar strookt niet met de historische realiteit. Al evenmin overigens als het in de decennia voordien in Oostenrijk wijd verspreide verhaal dat Oostenrijkse soldaten van de *Wehrmacht* in de bezette gebieden over het algemeen beter onthaald geweest zouden zijn als Duitse.

Niet zozeer wat tijdens de NS-tijd gebeurde is bijzonder. In dat opzicht kan vastgesteld worden dat veel Duitsers eerder minachtend neerkeken op hun Oostenrijkse kameraden. Dat wekte bij de ene een zekere houding van verzet op en bij de andere gaf het aanleiding tot een bijzondere ijver bij de uitvoering van de misdadige

bevelen. Dat wat na 1945 gebeurde is bijzonder: de Duitsers moesten als gemeenschap – collectieve schuld of niet – de vraag accepteren: “Hoe was zoiets mogelijk in jullie samenleving?” en “wat doen jullie *nu* om deze misdaden te bestraffen en een herhaling voor eens en voor altijd onmogelijk te maken?”

De Oostenrijkers bevonden zich op het eerste gezicht in een meer comfortabele positie: ze konden in de rol van Hitlers eerste slachtoffer internationaal succes boeken en zich erachter verschuilen om moeilijke vragen te ontwijken. Dat had fatale gevolgen voor de binnenlandse politieke cultuur – het populisme van Jörg Haider is niet alleen xenofob, hij spreekt ook de mechanismen van verdringing en koppigheid aan – het had echter ook een kwetsbare positie van Oostenrijk op het internationale toneel tot gevolg. Dit feit werd weliswaar reeds in de jaren zeventig door enkele historici vastgesteld, maar de politiek had de Waldheim-affaire nodig om te begrijpen dat het verhaal van Oostenrijk als eerste slachtoffer niet (meer) geloofd werd. Het hardnekkig ontkennen van de medeverantwoordelijkheid van honderdduizenden Oostenrijkers voor de NS-misdaden heeft internationaal overigens een merkwaardig effect gehad. Oostenrijkse historici, die vroeger hun gesprekspartners moesten voorlichten over de rol van de Oostenrijkse nazi's in de holocaust, krijgen vandaag de rol toebedeeld om aan een vaak ongelovig publiek te moeten uitleggen dat in 1938 niet iedereen juichte en Oostenrijk niet om zo te zeggen vrijwillig tot het Derde Rijk is toegetreden.

De door mij in het begin genoemde professor Felix Kreissler heeft in 1998

meermaals een experiment uitgevoerd, met telkens hetzelfde resultaat. Hij las een bericht voor dat beschreef hoe enthousiast de Oostenrijkers Hitler toegejuicht hadden. En iedereen was het ermee eens dat het “precies zo gebeurd” was. Niemand had er een vermoeden van uit welke bron hij de tekst had voorgelezen: uit de *Völkischer Beobachter*, het centrale persorgaan van de NSDAP.

De drie grootste politieke kampen in Oostenrijk worden door drie – vandaag ongeveer even sterke – partijen vertegenwoordigd: links door de sociaaldemocratie (de communistische partij is sinds 1959 niet meer in het parlement vertegenwoordigd), de katholiek-conservatieve wereld door de *Österreichische Volkspartei* en de Duits-nationalisten door de *Freiheitliche Partei Österreichs* (die in 1956 ontstond uit het *Verband der Unabhängigen*, een organisatie van voormalige nationaal-socialisten). Het zwakke liberalisme had gedurende een lange periode onderdak gevonden bij de SPÖ en tijdelijk bij de FPÖ. Vandaag zijn liberaalgezinde kringen veelal bij de groenen of de kleine partij *Liberales Forum* aangesloten.

Terwijl de ÖVP er sinds 1945 consequent aan vasthield om het Duits-nationalistische kamp te incorporeren en de voormalige nationaal-socialisten als lid te werven, aarzelde de SPÖ tussen de integratie van de nationaal-socialisten in eigen rangen en het verlangen om het Duits-nationalistische kamp herop te bouwen om – door de oprichting van een tweede burgerlijke partij – de ÖVP politiek te verzwakken. Beide partijen verzuimden om electorale redenen een grondige discussie over oorzaken en gevolgen van de NS-heerschappij

pij in Oostenrijk. De ÖVP volbracht als eerste de krachttoer om een uitgesproken Oostenrijks-patriottische houding op één lijn te brengen met een positieve houding tegenover de Hitler-*Wehrmacht*, wat er enkele ÖVP-functionarissen zelfs toe bracht een symbolische buiging te maken voor de *Waffen-SS*. De SPÖ herinnerde voormalige nationaal-socialisten aan hun gezamenlijke oppositie tegen de klerikale dictatuur uit de periode 1934-1938 toen sociaal-democraten en nationaal-socialisten in het gevangenkamp Wöllersdorf geïnterneerd werden. En nog onder Bruno Kreisky verstond men aan SPÖ-zijde onder antifascistische herdenking veeleer de herinnering aan 12 februari 1934 en het verzet tegen het austrofascisme dan aan de strijd tegen de nazi-dictatuur. (In het verzet tegen het nationaal-socialisme hadden de sociaal-democraten in vergelijking met de communisten slechts een marginale rol gespeeld.)

Al in de kiesstrijd voor de parlementsverkiezingen van 1949 gebruikte de SPÖ de 15de verjaardag van de burgeroorlog van februari 1934 om de ‘zwarten’ aan hun rol als doodgraver van de democratie te herinneren, terwijl de ÖVP de positieve houding van Karl Renner en andere leidende sociaal-democraten bij de *Anschluss* van 1938 als “verraad aan Oostenrijk” brandmerkten. Toen de grote coalitie van ÖVP en SPÖ op het eind van de jaren vijftig op de klippen dreigde te lopen, dong de SPÖ naar de FPÖ als coalitiepartner (een formele coalitie kwam evenwel pas in de jaren zeventig en tachtig tot stand). Een samengaan van ÖVP en FPÖ leek onmogelijk. Niet omdat de *Österreichische Volkspartei* zich totaal distantieerde van de veelal

onkritische houding van de FPÖ-leden tegenover het nationaal-socialisme, maar wel vanwege de Duits-nationalistische koers van de *Freiheitliche Partei* die zich in haar programma bekende tot de “Duitse volks- en cultuurgemeenschap”. In 1988 had Jörg Haider (sinds 1986 voorzitter van de FPÖ) de Oostenrijkse natie nog, volledig in de Duits-nationalistische traditie van zijn partij, als ideologisch misbaksel omschreven. De totale ommekeer kwam in 1992/93 met het zogenaamde *Ausländer-Volksbegehren* (vreemdelingen-petitionnement) van de FPÖ, een handtekeningenactie die het parlement – met de slogan “Oostenrijk eerst” – tot een verstrenging van de wetten tegen immigranten had moeten aanzetten. Sindsdien argumenteert Haider Oostenrijks-patriottisch. Het nationalisme van de FPÖ is geen Duits-nationalisme meer, maar heeft betrekking op Oostenrijk en valt zelfs met anti-Duitse accenten te verenigen. Binnen de FPÖ spelen de oude Duits-nationalisten weliswaar nog een zekere rol in de cultuurcel van de partij, maar hun invloed gaat er duidelijk op achteruit.

De vorming van de coalitie tussen ÖVP en FPÖ op 4 februari 2000 is een nieuw feit in de Oostenrijkse geschiedenis. Duits-nationalisten en christelijk socialen vormden enkel in de jaren twintig – weinig stabiele – coalities. In de verhouding tussen beide partijen overwoog wederzijdse distantieering: ofwel reed men mekaar vast, ofwel poogde men steeds weer het andere kamp “op te slokken”. Het was onder meer de nieuwe ideologische positionering van de FPÖ in de tweede helft van de jaren negentig die het smeden van een

coalitie tussen de twee partijen mogelijk maakte. Het “derde kamp” wordt niet langer door het Duits-nationalisme gekarakteriseerd, maar wel door een wel erg agressieve variant van een Oostenrijks nationalisme. Daartegenover is de positieve houding ten aanzien van het nationaal-socialisme weliswaar sterk ontwikkeld bij de FPÖ-leden, maar geen exclusiviteit van de *Freiheitliche Partei*. Terwijl de andere partijen in officiële uitspraken (zoals van de vroegere bondskanselier Vranitzky) echter de Tweede Republiek opvatten als

“*Antithese zum Nationalsozialismus*”, is Jörg Haider er als FPÖ-leider niet voor teruggedeinsd om niet alleen xenofobe en racistische vooroordelen aan te spreken, maar ook om via het relativeren van de nazi-misdaden stemmen te ronselen. Dat dit ook maar mogelijk is, is het resultaat van een gebrekkige verwerking bij alle drie de politieke partijen van het nationaal-socialisme. In zoverre is het fenomeen Haider de “wraak der geschiedenis” en de uitdrukking van de politieke cultuur van de Tweede Republiek Oostenrijk.

Winfried R. Garscha

*Dokumentationsarchiv des
Österreichischen Widerstandes / DÖW,
Wien*

De oorsprong van een ontsporing: het pangermanisme in Oostenrijk

Dat recent in Oostenrijk een politieke partij die alom bekend staat om haar xenofobe en nationalistische standpunten en daardoor behoort tot de extreem-rechtse beweging tot een coalitieregering toetrad, heeft zonder twijfel bij brede lagen van de publieke opinie vragen doen rijzen en dat zowel in België als in Europa.

Het steeds sterker worden van deze door een handige demagoog geleide populistische partij was nochtans al een goede tien jaar waarneembaar. De *Freiheitliche Partei Österreichs* – want over haar gaat het hier – die lange tijd tot de oppositie was veroordeeld, heeft zich weten te positioneren als een protestpartij in een periode waarin het welvarende, maar sinds de val van het “Oostblok” door immigranten overspoelde land, een aanzienlijke existentiële crisis doormaakte.

Als men iets verder in het verleden teruggaat, dan merkt men snel op dat extreem-rechts hier en daar in Oostenrijk al minstens sinds het begin van deze eeuw veel aanhangers had. Tijdens het interbellum is het er zelfs, in weliswaar dramatische omstandigheden, in geslaagd de macht te verwerven.

In feite veroorzaakte de opgang van de Slavische volkeren in het Habsburgse Rijk reeds sinds het laatste kwart van de 19de eeuw sterke nationalistische tendensen in verscheidene Duitstalige provincies van het Rijk. Hoewel deze stroming, die zichzelf sinds 1882 bestempelde als “nationaal” of “nationaal-liberaal”, verschillen- de strekkingen had, was men het over een

aantal punten eens: de wil om tot elke prijs de Duitse culturele suprematie in stand te houden, minachting voor de Slaven en, in de steden, antisemitisme. Spreekbuis van deze strekking werd “ridder” Georg von Schönerer, een jurist die te Dresden gestudeerd had. Deze goede redenaar en erg ambitieuze man bezorgde de beweging een eerste succes bij de parlementsverkiezingen van 1901. Via een felle campagne tegen een net gestemde taalwetgeving ten gunste van de Slaven behaalden zijn aanhangers op slag 21 zetels in het keizerlijk parlement. De pangermanistische partij boekte haar grootste successen in die regio's waar Duitstaligen met Slaven samenleefden: langs de grenzen van Bohemen-Moravië in het noorden en Stiermarken-Karinthië in het zuiden.

Maar Schönerer was een te onverzettelijk man. Als bewonderaar van het protestantse Pruisen nam zijn haat tegen het katholicisme en het Habsburgse vorstenhuis zo'n radicale toon aan, dat het zijn eigen politieke belangen ondermijnde en dat zelfs zijn meest trouwe volgelingen hem in de steek lieten. Het nationaal-liberalisme overleefde zijn vertrek, versterkte zelfs door een ietwat gematigder opstelling en slaagde erin bij de parlementsverkiezingen van 1911 uit te groeien tot de grootste politieke partij van Oostenrijk.

De rechtse basis sloot zich echter niet unaniem aan bij het pangermanisme. Te Wenen vereenzelvigde de als gevolg van de toevloed van joden die de ellende van de oostelijke provincies ontvlucht waren

hevig antisemitisch geworden kleine burgerij, zich al lang met Karl Lueger van de Christelijk Sociale Partij die ze als burgemeester hadden opgedrongen. Karl Lueger wist in te spelen op de antisemitische gevoelens bij zijn kiezers, hij wist hoe ver hij kon gaan, maar eenmaal verkozen tot burgemeester had hij de meest verontrustende punten uit zijn programma naast zich neer weten te leggen.

Het is in de schaduw van het pangermanisme dat uiteindelijk de beweging ontstaat die, na heel wat ups en downs en geopolitieke veranderingen, de grondwettelijke orde zal veroveren. In 1904 richtten enkele arbeidersgroeperingen en middenstandsverenigingen een *Deutsche Arbeiterpartei in Österreich* op. Deze groep zonder uitgesproken imago leidde tot vlak voor de Eerste Wereldoorlog een vegeterend bestaan. Nadat de partij onder de leiding kwam van een advocaat, die lid was geweest van de sociaal-democraten, hing ze een nationaal, erg anti-Tsjechisch socialisme aan en kon ze bij de verkiezingen van 1911 een kleine doorbraak forceren in Bohemen en Moravië. Desondanks en ondanks de vele nationale spanningen binnen de oude Donaumonarchie bleef ze aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog een kleine minderheidspartij. Het uitbreken en het verloop van de oorlog bliezen deze groeperingen evenwel nieuw leven in waardoor de christelijke en liberale rechterzijde radicaliseerden.

Tekenend is dat in mei 1918, terwijl er nog steeds gevochten werd aan de grenzen, de DAP, haar ideologisch congres benutte om zich voor te stellen als een uitweg voor het marxisme en het kapitalisme. Ook veranderde de partij haar naam in de *Deutsche Nationalsozialistische*

Arbeiter Partei, de Duitse nationaal-socialistische arbeiderspartij. Hoewel hun in de nabije toekomst grote faam te wachten stond, werden de “nationaal-socialisten” toen nog door machtiger tegenstrevers naar de marge van het politieke veld verwezen.

De militaire nederlaag in oktober-november 1918 betekende ook het einde van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk. De nationale minderheden – Tsjechen, Kroaten, Slovenen en Polen – hadden van de gelegenheid geprofiteerd om de uiteenvallende Dubbelmonarchie te verlaten. De verweesd achtergebleven Duitstalige Oostenrijkse volksvertegenwoordigers die zich verenigden in de “Voorlopige Nationale Vergadering”, stemden reeds op 12 november unaniem een wet waarvan het 2de artikel inhield dat “het Duitstalige Oostenrijk deel [uitmaakte] van de Duitse Republiek”. Hiermee gingen ze voorbij aan de wil van de Geallieerden die het niet op prijs stelden dat het met moeite overwonnen Duitsland sterker uit de oorlog kwam dan het eraan begonnen was. Het verdrag van Saint-Germain dat enige tijd later het lot van rest-Oostenrijk moest regelen, legde deze staat een onafhankelijkheid op waar haar vertegenwoordigers in het begin niet van wilden weten. Bovendien verbood het over te gaan tot een mogelijke fusie (*Anschluss*) met de *Weimarer Republik*.

De rancune tegenover de westerse democratieën, die ongestoord het door henzelf geproclameerd zelfbeschikkingsrecht voor volkeren met voeten traden, was enorm. Geplaagd door hongersnood, een economische malaise, sociale problemen en verlies aan identiteit moest Oostenrijk zich erbij neerleggen dat het geen

onderdeel kon zijn van Duitsland. Dat was niet makkelijk. Na een erg onzekere periode slaagden de behoudsgezinden van de Christelijk Sociale Partij er in 1920 in, samen met hun sociaal-democratische tegenstanders, de macht blijvend in handen te krijgen. Soms alleen, maar meestal in coalities met de boeren of met verschillende Duits-nationale partijen, zouden ze zich onder diverse benamingen handhaven tot de lente van 1938. Onder leiding van de bijzonder subtiel Mgr Ignaz Seipel handhaafden ze zich in een klimaat van endemische crisis, tegenover een harde linkse contestatie. Wenen, “het rode Wenen” voor de plattelandsbevolking, werd inderdaad geregeerd door een bestuur van sociaal-democraten. De stad telde toen ongeveer 1/3de van de Oostenrijkse bevolking. En men moest ook het hoofd bieden aan extreem-rechtse contestatie. Een contestatie die twee, theoretisch tegengestelde, vormen aannam.

Terwijl de ene groep, vastgeroest als ze was in haar “Grootduitse” wens, koppig het bestaan van de Oostenrijkse staat bleef ontkennen en zich begon te scharen rond het hakenkruis van eerst Riehl en later Hitler, had de andere, talrijkere groep, zich zo goed en zo kwaad als mogelijk neergelegd bij de geopolitieke situatie. Ze stond dicht bij de conservatieve familie en bestond uit officieren buiten dienst, ambtenaren en oudstrijders die elkaar vonden in de organisaties voor nationale en sociale zelfverdediging die tijdens de verschrikkelijke winter van 1918-1919 waren ontstaan: de *Heimwehr*. Deze nogal heterogene groeperingen met sterke provinciale wortels die besloten hadden om te strijden tegen de “marxistische ondermijning” en de Slavische pogingen

tot infiltratie, voelden zich in het begin niet aangesproken door een specifieke extreem-rechtse ideologie. Ze vergenoegden zich ermee in uniform te paraderen en van tijd tot tijd slaags te raken met de socialisten van de *Republikaner Schutzbund*. Het aanhouden van de socio-economische en politieke crisis bracht sommigen van hun leiders en meer bepaald prins Ernst Rüdiger von Stahrenberg op ideeën. Deze kleurrijke, maar labiele figuur, hield van ’14-’18, poogde de *Heimwehr* te richten op het model van het Italiaanse fascisme. Op 18 mei 1930, tijdens het congres van Korneuburg zwoer hij, samen met zijn getrouwen, voortaan te strijden voor het oprichten van een autoritaire en corporatieve staat. Vanaf dat ogenblik stelden Stahrenberg en zijn kompanen, die nu eens deelnamen aan de macht, dan weer in de oppositie zaten, alles in het werk om de Christelijk Sociale Partij naar het autoritarisme te drijven.

Deze beginnende evolutie werd nog versneld door de machtsovername van Adolf Hitler in Berlijn (30 januari 1933). Voor de nazileider was zijn geboorteland Oostenrijk niets meer dan een onderdeel van het Duitse *Reich*. De Christelijk Sociale Partij was op dat ogenblik al meer dan tien jaar aan de macht in Wenen, voelde zich daar erg goed bij en streefde niet langer naar een *Anschluss* omdat dat het opgaan van het vrome Oostenrijk in een totalitair systeem met nieuwhedense elementen als gevolg gehad zou hebben. Dus poogde de christelijk sociale familie, die geprangd zat tussen een sociaal-democratisch links dat het verfoeide en een pangermanistisch extreem-rechts waarvoor het al net zo beducht was, de Oostenrijkse onafhankelijkheid te redden door de democratie uit te verkopen. De

nieuwe kanselier, Engelbert Dolfuss, die een regeringscoalitie leidde waarvan vertegenwoordigers van de *Heimwehr* deel uitmaakten, probeerde deze operatie vanaf de zomer van 1933 tot een goed einde te brengen. Alle als subversief beschouwde groeperingen – van de communisten tot de nazi's – werden verboden, terwijl de regering een “patriottisch front” (*Vaterländisches Front*) in het leven riep waarvan verwacht werd dat het alle Oostenrijkse groeperingen ter rechterzijde die de regering getrouw waren, zou verenigen. Overigens werd prins Stahrenberg minister van Binnenlandse Zaken van deze regering. De sociaal-democraten die in de loop der maanden langzaam gewurgd werden, reageerden met een hopeloze opstand: van 12 tot 15 februari 1934 werden de arbeidersmilities vernietigd door de kanonnen en mitrailleurs

van het bondsleger bijgestaan door eenheden van de *Heimwehr*. Er vielen meerdere honderden doden. Op 1 mei kon Dolfuss de wens van de ultraconservatieven in werkelijkheid omzetten en de grondwet van de autoritaire en de op de leest van Mussolini's Italië geschoeide christelijke standenstaat, de *Christliche Standesstaat*, afkondigen.

Het op die manier ontstane “Austrofascisme” miste evenwel een sociale grondslag. De *Heimwehr* voelde er zich geminoriseerd en noch de nationaal-socialisten, noch de sociaal-democraten vergaven Dolfuss het bestaan ervan. Hij haalde nauwelijks voordeel uit zijn “overwinning”. Op 25 juli 1934 werd hij tijdens een mislukte poging tot staatsgreep door de nazi's gedood. Zijn opvolger, Kurt von Schussnigg, erfde een volledig verziekte

De Oostenrijkse autoriteiten dwingen nazi's ertoe de door hen aangebrachte pro-Hitlerslogans te verwijderen.
(Coll. SOMA)

toestand, met een Grootduitse oppositie die zich toelagde op terroristische acties, een economie die nog steeds in het slop zat en een onstabiele geopolitieke context. Bovendien begon de belangstelling van het fascistische Italië, tot in 1936 een toegewijd beschermheer van de “christelijke standenstaat”, te tanen nadat daar het besluit was genomen de Duitse kaart te spelen.

Schuschnigg, die van deze problemen af wou, legde zich erbij neer dat hij toenaadering moest zoeken tot het Derde Rijk, sloot er een protocol van goed nabuurschap (11 juli 1936) mee af en ging over tot een verregaande amnestie. De nog maar pas bevrijde nazi-militanten begonnen, onder controle van Berlijn, opnieuw te complotteren. Het vervolg is gekend. In het begin van 1938, toen zijn bewind op instorten stond, had Schuschnigg meerdere ontmoetingen met Hitler om opnieuw te onderhandelen over de voorwaarden van een *modus vivendi*. Het was verloren moeite. De eisen van de *Führer* werden zodanig dat de Oostenrijkse kanselier steeds meer gedemoraliseerd naar Wenen terugkeerde. In maart 1938 moest hij, ondanks een ultieme poging tot verzet, buigen voor een nieuw ultimatum van Berlijn. De christelijke standenstaat,

die van binnenuit verlamd was door sabotage van autochtone nazi's en geen enkele steun kreeg vanuit het buitenland, verdween in enkele dagen, zoals het “Vaderlands Front”, waarachter de christelijk sociale familie schuil ging.

Op 14 maart 1938 was de stomverbaasde Europese publieke opinie getuige van de intocht van Hitler in Wenen, onder applaus van een ongelooflijke mensenmassa. Hij werd voorafgegaan door de *Wehrmacht* en door zijn politiediensten, die zich hadden uitgesloofd om er met de grove borstel door te gaan. De steunbetuigingen stapelden zich op. Soms gebeurde dat discreet, soms opvallend zoals door het Oostenrijkse episcopaat dat opriep ‘ja’ te stemmen bij de door de nazi's georganiseerde volksraadpleging die de *Anschluss* moest bekrachtigen. Die laatste operatie werd zo grondig aangepakt dat, op de avond van de stemming, 99,73% van de Oostenrijkse kiezers de integratie in het groot-Duitse Rijk goedkeurden.

Het eerste experiment in Oostenrijk waarbij extreem-rechts de macht in handen had, liep uit op een totaal fiasco. Het tweede, dat van het nazi-totalitarisme, had niet minder dramatische gevolgen op menselijk vlak

Alain Colignon

Een bevriende instelling: het *Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes*

Het *Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes* /DÖW (www.doew.at) werd in 1961 opgericht onder impuls van voormalige leden van het verzet en van antifascistische historici. Sinds het in 1983 het statuut van wetenschappelijke stichting verwierf, krijgt het financiële steun van de Oostenrijkse regering, de stad Wenen en van het *Verein Dokumentationsarchiv*. De onderzoeksthema's van het DÖW hebben betrekking op de periode van 1934 tot het einde van de Tweede Wereldoorlog. Zowel het probleem van het verzet tegen het nazisme als kwesties betreffende de collaboratie/accomodatie met het regime van Hitler, de nationaal-socialistische misdaden (meer bepaald

de genocide) en extreem-rechts na 1945 komen er aan bod.

Het DÖW, dat op politiek vlak in zekere zin meer “geëngageerd” is dan onze instelling, functioneert vanuit technisch oogpunt min of meer zoals het SOMA, met de gecombineerde kenmerken van een archief- en documentatiecentrum. Bovendien neemt zijn wetenschappelijke ploeg regelmatig deel aan informatievergaderingen en pedagogische activiteiten in de scholen.

Naast eigen werk van onderzoekers, publiceert het DÖW regelmatig de *Mitteilungen*, een contact- en berichtenblad.

Alain Colignon

De Zentrale österreichische Forschungsstelle Nachkriegsjustiz

Alhoewel de kwestie van de omgang van Oostenrijk met zijn nazi-verleden zowel in Oostenrijk zelf als internationaal een heftig bediscussieerd thema is, ontbreken tot op vandaag betrouwbare gegevens over de behandeling van de nationaal-socialistische geweldsmisdrijven door de Oostenrijkse rechtbanken.

In Oostenrijkse archieven (en gedeeltelijk nog in de archiefruimten van de rechtbanken) liggen omvangrijke dossiers van talrijke, soms tot op vandaag nog voor het eigentijdse geschiedenisonderzoek onbekende processen wegens nazi-misdaden. De stukken van het gerechtelijk onderzoek vormen, onafhankelijk van de afloop van deze rechtszaken, een unieke historische bron. Tot op heden bestaat er evenwel geen register dat zou toelaten processen met betrekking tot één bepaalde groep van misdaden (bv. genocide of euthanasie) of misdaden begaan op een bepaalde plaats of in één concentratiekamp terug te vinden.

Als resultaat van het sinds begin jaren negentig op het *Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes* (DÖW) in Wenen gevoerde onderzoek, werd op 14 december 1998 in het Oostenrijkse Rijksarchief de *Zentrale österreichische Forschungsstelle Nachkriegsjustiz* opgericht en dat 40 jaar nadat de Duitse *Landesjustizverwaltungen* in Ludwigsburg bij Stuttgart een centrale dienst voor onderzoek naar nationaal-socialistische geweldsmisdrijven in het leven geroepen hadden. Simon Wiesenthal eiste sinds de jaren zestig tevergeefs ook voor Oostenrijk een dergelijke instelling.

De in 1998 opgerichte onderzoeksdienst is echter geen openbare instelling, wel een privé-organisatie die als opdracht heeft op een centrale plaats documentatie te verzamelen over stukken die gebruikt kunnen worden voor onderzoek naar de omgang van het Oostenrijkse gerecht met de nazi-misdaden. De onderzoeksdienst is bijgevolg een schatkamer van kennis over de processtukken, niet van de stukken zelf (wel echter van fotokopieën, microfilms en, in de toekomst, digitale opslagmedia). Dat betekent dat het bijeenbrengen van documentatie gebeurt door middel van kopieën en ontsluitingsinstrumenten. De centrale bewaarplaats van de filmkopieën is het Oostenrijkse Rijksarchief. Bovendien werden de in het *Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes* bewaarde fotokopieën van processtukken er voor de werkzaamheden bijgenomen. Onderzoek en ontsluiting gebeuren voorlopig op het DÖW.

Doel op middellange termijn is al het door parket en gerecht verrichte onderzoek betreffende nazi-misdaden te registreren, te verwerken volgens onderzocht misdrijf en volgens plaats van de misdaad en op te slaan in een elektronische databank.

Tussen 1945 en 1955 werden in Oostenrijk 136.829 gerechtelijke vooronderzoeken gevoerd tegen vermoedelijk 100.000 tot 115.000 personen die verdacht werden van nationaal-socialistische misdaden of van het NSDAP-lidmaatschap in de tijd dat die partij verboden was (1933-1938). Van de zowat 85.000 tot 90.000 gerechtelijke onderzoeken voor de vier zogenaam-

de *Volksgesichte* – in Wenen, Graz, Linz en Innsbruck – leidden ongeveer 20.000 tot 25.000 tot een rechtszitting. Bij deze processen werden in totaal 23.477 vonnissen geveld, waarvan 13.607 veroordelingen.

Nauwkeurige statistieken die het mogelijk zouden maken de vonnissen per misdadencategorie in te delen, bestaan niet. Projecten van de *Forschungsstelle Nachkriegsjustiz* voor specifieke databanken voor Wenen en Linz zullen het over enkele maanden mogelijk maken prognoses te stellen over de aard van de delicten waarover deze rechtszaken gevoerd werden. Voorlopige schattingen gaan ervan uit dat het aantal processen waarin de beschuldigten louter veroordeeld werden omwille van hun NSDAP-lidmaatschap vóór 1938 of voor het bekleden van bepaalde functies binnen de NSDAP, meer dan 8000 bedraagt. Dat betekent dat het aantal veroordeelden wegens nazi-misdaden zoals moord, doodslag, mishandeling, roof en verklipping, naar alle waarschijnlijkheid onder de 5.000 zou liggen. Vermoedelijk zou meer dan 40 procent daarvan betrekking hebben op verklipping, wat betekent dat het aantal omwille van nationaal-socialistische geweldsmisdrijven veroordeelde personen zeer waarschijnlijk lager ligt dan 3.000. Daarvan werden 43 personen ter dood, 29 tot levenslange opsluiting en 269 tot gevangenisstraffen tussen tien en twintig jaar veroordeeld; 30 terdoodveroordeelingen werden voltrokken.

Na de afschaffing van de *Volksgesichte* (20.XII.1955) kwamen processen wegens nazi-misdaden nog slechts zelden voor. De laatste rechtszaak had plaats in 1975. Het aantal sinds de afschaffing van de *Volksgesichte* gevoerde gerechtelijke

vooronderzoeken is niet gekend, maar lag mogelijk lager dan 5.000 gezien het aantal vooronderzoeken van het parket gevoerd tussen 1956 en 1990 volgens een schatting van de minister van Justitie zowat 5.500 bedraagt. In ongeveer 3.500 tot 3.600 gevallen liet het parket de aanklacht ‘vallen’, in zowat 600 tot 700 gevallen moest het proces worden stopgezet omdat de beschuldigde niet kon worden teruggevonden, zo’n 1.000 tot 1.200 vooronderzoeken werden wegens het overlijden van de beschuldigde beëindigd, het vooronderzoek tegen zowat 120 beschuldigden eindigde met een rechterlijk besluit tot stopzetting, 45 personen werden aangeklaagd, over 40 aangeklaagden werd een vonnis geveld (18 veroordelingen, 22 vrijspraken).

De nodige financiële middelen voor de documentatieprojecten worden geleverd door de beide rechtspersonen van de *Forschungsstelle*: het *Verein zur Förderung justizgeschichtlicher Forschungen* en het *Verein zur Erforschung nationalsozialistischer Gewaltverbrechen und ihrer Aufarbeitung*. Voor het overige kan de *Forschungsstelle* ook gebruik maken van de infrastructuur van het *Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes*.

Voorzitter van de raad van beheer is de voormalige sociaal-democratische bondskanselier dr. Franz Vranitzky, plaatsvervangend voorzitter is de voormalige tweede voorzitter van het Oostenrijkse parlement en ÖVP-afgevaardigde prof. dr. Heinrich Neisser. De wetenschappelijke leiding werd toevertrouwd aan dr. Winfried Garscha en Mag. Claudia Kuretsidis-Haider.

Zwaartepunten van het onderzoek
a) Documentatieprojecten:

- Microfilmopname van de Weense processen wegens nazi-misdaden:
Sinds 1993 werden op het *Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes* meer dan 580 processen wegens nazi-misdaden met ondersteuning van een elektronische databank gemicrofilmd en vormelijk zowel als inhoudelijk geanalyseerd. De financiering gebeurde tot 1998 via twee onderzoeksprojecten van het Oostenrijkse fonds ter bevordering van het wetenschappelijk onderzoek (*Österreichische Fonds zur Förderung Wissenschaftlicher Forschungen*, FWF): *Die Akten des Volksgerichts Wien (1945-1955) als Geschichtsquelle* (1993-1996) en *Die Nachkriegsjustiz als nicht-bürokratische Form der Entnazifizierung. Österreichische Justizakten im Europäischen Vergleich* (1996-1998). Sindsdien kon het microfilmen worden voortgezet dankzij de steun van het DÖW, *Yad Vashem Jerusalem* en het *US Holocaust Memorial Museum Washington*. Er wordt gewerkt aan het invoeren van de tot nog toe verzamelde gegevens in een databank.
- Steekkaartensysteem van het *Volksgericht* van Wenen:
Met een door DÖW en *Yad Vashem Jerusalem* gedragen pilootproject werd in 1999/2000 in het *Landesgericht für Strafsachen* in Wenen het steekkaartensysteem van de gerechtelijke vooronderzoeken tegen 40.000 personen voor het *Volksgericht* van Wenen (1945-1955) in een elektronische databank ingevoerd. De registratie van de basisgegevens werd mogelijk gemaakt door het federaal ministerie van Justitie, en voorts door binnen- en buitenlandse instellingen en privé-personen. Een project voor de wetenschappelijke verwerking van de gegevens dat daarop voortbouwt, wordt gefinancierd door de *Hochschuljubiläumsstiftung* van de stad Wenen en andere Oostenrijkse instellingen.
- Databank *Volksgericht* van Linz:
Het archief van het *Land Oberösterreich* in Linz heeft de 23.400 van de door het parket van Linz gevoerde *Volksgericht*-processen in een databank opgenomen. Deze ruwe gegevens worden – op basis van een doorname van ongeveer 6.000 stukken – sinds 1 november 2000 door een inhoudelijke en geografische indeling van de processen vervolledigd. Het werk wordt op het ogenblik gesubsidieerd door de dienst cultuur van het *Land Oberösterreich*. Het vormt het pilootproject voor een databank van alle processen wegens nazi-misdaden in geheel Oostenrijk.
- *Europäischer Datenverbund Nachkriegsprozesse*:
In de marge van het colloquium *Entnazifizierung und Nachkriegsprozesse* had op 14 juni 1996 in Wenen een eerste overleg plaats met het oog op het opstellen van een internationaal *Handbuch der Europäischen Nachkriegsprozesse* (handboek van Europese naoorlogse processen). Na ampele voorbereidingen werd in 1999 een samenwerking op gang gebracht tussen de *Zentrale österreichische Forschungsstelle Nachkriegsjustiz*, de Centrale commissie voor de vervolging van misdaden tegen het Poolse volk en het Instituut voor Strafrecht van de Amsterdamse universiteit met het oog op het registreren van Oostenrijkse, Poolse, Nederlandse en Duitse processen. Dat moet de basis vormen voor een in de volgende jaren op te richten “Europese gegevensverzameling over naoorlogse processen” om het gezamenlijk rechts-

cultureel erfgoed van de strafrechtelijke vervolging van oorlogsmisdaden en misdaden tegen de mensheid te bewaren.

b) Wetenschappelijke onderzoeksprojecten

- *Justiz und NS-Gewaltverbrechen* (Justitie en nazi-geweldd misdrijven). Een vergelijking tussen de Bondsrepubliek Duitsland en Oostenrijk inzake de ‘afhandeling’ van nationaal-socialistische misdaden door justitie.

In het kader van een Duits-Oostenrijks samenwerkingsproject zal de bestraffing van nationaal-socialistische geweldd misdrijven in de Bondsrepubliek Duitsland en in Oostenrijk worden vergeleken en dat zowel globaal als op basis van enkele misdaadcategorieën. Van de zijde van de *Zentrale österreichische Forschungsstelle Nachkriegsjustiz* wordt samenwerking nagestreefd met de *Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen* in Ludwigsburg.

Dit grote onderzoeksplan zal in verschillende fasen gerealiseerd worden. Wat betreft Oostenrijk zijn op dit ogenblik de volgende deelprojecten gepland:

- “*Justiz und NS-Gewaltverbrechen*”. *Die Auseinandersetzung der Justiz mit nationalsozialistischen Verbrechen nach 1945 im Bereich des Oberlandesgerichtssprengels in Wien und Linz* (“Justitie en nazi-geweldd misdrijven”. De omgang van justitie met nazi-misdaden na 1945 in de gerechtelijke arrondissementen van Wenen en Linz).
- “*Justiz und NS-Gewaltverbrechen*”. *Die justizielle “Bewältigung” nationalsozialistischer Gewaltverbrechen am Beispiel oberösterreichischer Nachkriegsprozesse* (“Justitie en nazi-geweldd misdrijven”. De gerechtelijke “afhandeling” van nazi-geweldd misdrijven aan de hand van het voorbeeld van naoorlogse processen in Oberösterreich).

Claudia Kuretsidis-Haider

Publicaties

Het zesmaandelijks tijdschrift *Justiz und Erinnerung* (uitgegeven door het *Verein zur Förderung justizgeschichtlicher Forschungen* en het *Verein zur Erforschung nationalsozialistischer Gewaltverbrechen und ihrer Aufarbeitung*), voorheen *Rundbrief*.

Bestellen kan via: kuretsidis@hotmail.com of per fax: 0043-1-3172112.

- Claudia KURETSIDIS-HAIDER & Winfried R. GARSCHA (ed.), *Keine “Abrechnung”. NS-Verbrechen, Justiz und Gesellschaft in Europa nach 1945*, Leipzig/Wenen, 1998 (ISBN 3-931982-06-8).
- Winfried R. GARSCHA & Claudia KURETSIDIS-HAIDER, *Nachkriegsprozesse. Die Alliierten, Deutschland und Österreich* (in voorbereiding).
- Claudia KURETSIDIS-HAIDER (ed.), “*Es ging zu wie auf einer Hasenjagd...*”. *Der erste Prozeß vor dem Volksgericht Wien im August 1945 wegen Verbrechen an ungarisch-jüdischen Zwangsarbeitern. Eine Dokumentation* (in voorbereiding).

Bij wijze van besluit

De emotionele schokgolf die in februari 2000 brede lagen van de West-Europese publieke opinie trof naar aanleiding van de bekendmaking van de samenstelling van een regeringscoalitie van klassiek rechts met “nationaal-populistisch” extreem-rechts (“Haider = Hitler” ?) in Oostenrijk, heeft nauwelijks meer dan één maand geduurd. Vooral vanuit de as Parijs-Brussel kwamen talrijke gespierde, of alarmistische verklaringen van uiteenlopende personaliteiten, nu eens om ethische redenen, dan weer uit politieke overwegingen *strictu sensu*. Om de gebeurtenis niet onopgemerkt te laten voorbijgaan, beslisten veertien EU-lidstaten in eerste instantie de bilaterale politieke betrekkingen met het land van Mozart te bevriezen. Vervolgens duurde het niet lang vooraleer er barsten kwamen in deze muur van vastberadenheid tegenover het “zwarte schrikbeeld”. Terwijl de aandacht van de media verslaptte, werden de sancties tegenover Oostenrijk in juni afgezwakt en in de herfst tot niets herleid, nadat een *ad hoc* onderzoekscommissie had vastgesteld dat de zwart-blanke regering van christendemocraat W. Schüssel de democratische waarden respecteerde. Die had met zijn vrienden (en met name in de schoot van de grote familie van de Europese Volkspartij) alle mogelijke initiatieven genomen om te vermijden dat zijn land behandeld zou blijven als een pestlijder. Het strikte respect dat de nieuwe regering formeel betuigde ten aanzien van de rechten van de mens en de rechten van minderheden deed ongetwijfeld veel officiële en andere reserves wegvallen: geen spectaculair straatgeweld, geen ongepaste eisen of opzienbarende uitspraken. Niets leek

“Europa” te kunnen verontrusten of de media aan te lokken. Bovendien werd de *Freiheitliche Partei Österreichs* van Jörg Haider, een ondergeschikte sta-in-de-weg, onderworpen aan de aanhoudende druk van democraten en sinds de eerste mei verstoken van haar leider die verkozen had zich in “zijn” Karinthe terug te trekken. Het duurde niet lang vooraleer de FPÖ haar heterogeen electoraat ontgoochelde en duidelijke tekenen van zwakte begon te vertonen: herhaaldelijk aftreden van ministers, duidelijk electoraal verlies bij lokale verkiezingen.

Deze wijzigingen in het politieke landschap kwamen vooral ten goede van de christen-democraten van de ÖVP. Op dat vlak is het best mogelijk dat op middellange termijn de hoop van W. Schüssel werkelijkheid wordt om de partij van Haider langzaam te wurgen door haar nauw te betrekken bij een pragmatisch beleid dat haar aura van protestpartij zou doen verloren gaan. Maar toch...

Niemand kan op dit ogenblik de gevolgen op lange termijn bevatten van wat zich in Wenen in de wachtkamers van de macht afspeelde, want de Oostenrijkse christendemocraten waren de eersten sinds 1945 om een coalitieregering te vormen met een formatie van duidelijk extreem-rechtse signatuur, die nooit een *aggiornamento* doormaakte of overgegaan is tot een gewetensonderzoek ¹. Door niets van haar verleden afgezworen te hebben zou zij als model, zoniet als voorbeeld, kunnen gelden. Dus, doos van Pandora of storm in een glas water ? Dat zal slechts na verloop van tijd kunnen worden uitgemaakt.

Alain Colignon

¹ In tegenstelling tot de Italiaanse *Alleanza nazionale*, waarin de “post-fascisten” van Fini verenigd zijn, die in 1994 toetrad tot de regering Berlusconi en.